

הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2022/23

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב
עורך: ד"ר זיו רובינוביץ

שער 5: היסטוריה ימית

שני המאמרים בשער זה עוסקים בהיסטוריה ימית. באוקטובר 2023 ימלאו 50 שנה למלחמת יום הכיפורים והמאמר הראשון דן בהתרעה המודיעינית שהציג חיל הים בימים שקדמו למלחמה ושנדחתה בידי אמ"ן. הוא מסביר מה מודיעין חיל הים זיהה ואת הדיונים על הערכתו המחמירה מול אמ"ן, תוך דיון ביחסי הכוחות בין זרועות המודיעין הצבאיות. המאמר האחר עוסק בהיסטוריה רחוקה יותר – תבוסת נפוליאון בונפרטה בניסיונו לכבוש את עכו ב־1801, ומשווה בין מצבו אז למצבה של ישראל כיום. הוא מסביר כיצד הצי הבריטי הכריע את נפוליאון בעצם שליטתו המלאה במזרח הים התיכון וכיצד סייע לאימפריה העות'מאנית להגן על עכו מפניו על ידי חסימת האפשרות לאספקה ימית לכוחות היבשה של נפוליאון ותפיסת הספינות שהיו לרשותו. ישראל צריכה לדאוג גם כן לשליטה ימית כדי לקבל את האספקה הדרושה לה במצב שלום ובמצב מלחמה.

ההתרעה שהגיעה מהים: מודיעין חיל הים במלחמת יום הכיפורים

אהוד גולן

במהלך קרוב לחמישים השנים שחלפו מאז מלחמת יום הכיפורים נכתבו מחקרים רבים על ההפתעה והכישלון של המודיעין הישראלי. רובם המכריע התמקדו ובצדק באמ"ן, אגף המודיעין הצבאי, שהוא ארגון המודיעין הגדול ביותר בקהילת המודיעין הישראלית, והאחראי על ההתרעה למלחמה ועל הערכת המודיעין הלאומית.¹ מאוחר יותר, בעקבות חשיפת זהותו של מקור הצמרת של המוסד, אשרף מרואן, עסקו מחקרים, ספרי זיכרונות ודיווחים עיתונאיים בתפקידו של המוסד לקראת המלחמה.²

אולם דווקא ארגון מודיעין קטן יחסית, מחלקת המודיעין של חיל הים, העריך, בניגוד להערכת אמ"ן, שמדובר במלחמה. אל"מ אברהם (רמי) לונץ ז"ל, ראש מחלקת המודיעין של חיל הים בזמן המלחמה, טען שב-30 בספטמבר 1973, שישה ימים לפני תחילת המלחמה, הגיעו במודיעין חיל הים למסקנה שזו מלחמה. אורי בר יוסף במחקרו המקיף על המודיעין הישראלי והפתעת מלחמת יום הכיפורים, ציין בקצרה את לונץ כאחד המקרים החריגים של גילוי חשיבה עצמאית בקהילת המודיעין. סגנו של לונץ, סא"ל מיל' אורי מרץ, כתב מאמר קצר תחת כותרת המשנה "הקונצנזוס שנטרל את האזעקה", והציג תמונה מורכבת ופחות חד־משמעית לגבי ההערכה/התרעה של מודיעין חיל הים והאופן שבו התקבלה.³ עדיין לא נכתב מחקר אקדמי מקיף על הנושא.

¹ אריה שלו, כשלון והצלחה בהתרעה (תל אביב: הוצאת מערכות, 2006), עמ' 25–30; שלמה גזית, בין התרעה להפתעה: על האחריות לגיבושה של הערכת המודיעין הלאומית בישראל (תל אביב: מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 2003), עמ' 12–23, 28–29.

² אורי בר יוסף, הצופה שנרדם (אור יהודה: כנרת זמורה ביתן מוציאים לאור, 2013), עמ' 11–33; אורי בר יוסף, המלאך: אשרף מרואן, המוסד והפתעת מלחמת יום כיפור (אור יהודה: כנרת זמורה ביתן מוציאים לאור, 2018); צבי זמיר, בעיניים פקוחות (אור יהודה: כנרת זמורה ביתן מוציאים לאור, 2011); רונן ברגמן וגיל מלצר, "מי אתה הסוכן 'בבל'?", Ynet, 5 במאי 2005.

³ דניאלה רן, "ריאיון חמישי עם רמי לונץ", פרויקט תיעוד תולדות חיל הים, 22 ביוני 1995; יוסי אומסי ואיציק עזר, "קבעתי שזו מלחמה שישה ימים לפני שפרצה", בין גלים, 2003, עמ' 20–26; רמי לונץ, "מלחמת יום הכיפורים בזירה הימית", בתוך: חגי גולן ושאלו שי (עורכים), חקרי מלחמת יום הכיפורים (תל אביב: הוצאת מערכות, 2003), עמ' 390; תא"ל מיל' רמי לונץ בתוך בני מיכלסון (עורך), מלחמת יום הכיפורים: סימני סוגיות בביטחון ישראל 1998 (רעות: א' מלצר הוצאה לאור, 2013), עמ' 475–476; בר יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 254, 434; יואב גלבר, רהב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים 1970–1973 (חבל מודיעין: הוצאת כנרת זמורה ביתן, 2021), עמ' 534–535; שי לוי, "חיל הים במלחמת יום כיפור, הסיפור שלא מסופר", פז"ם, 11 באוקטובר 2016; אוריאל מרץ, "מודיעין חיל הים במלחמת יום הכיפורים: הקונצנזוס שנטרל את האזעקה", מבט מל"מ, גיליון 67, נובמבר 2013.

מחקר זה⁴ מבקש למלא את החסר ולבחון כיצד קרה שדווקא מודיעין חיל הים זיהה סימנים מעידים וגיבש הערכה עצמאית שלפיה צפויה מלחמה? איך התקבלה הערכה זו באמ"ן ובחיל הים? האם וכיצד השפיעה ההערכה על מוכנות חיל הים למלחמה?

ניתוח עדויות ושימוש במגוון מקורות מאפשרים להציג תמונה מפורטת יותר של גיבוש ההערכה על מלחמה במודיעין חיל הים, ולהפיק מכך לקחים מתודולוגיים ותאורטיים העשויים להיות רלוונטיים גם למקרים נוספים.

המודיעין הימי (Naval Intelligence)

האם יש למודיעין הימי מאפיינים ייחודיים או שמדובר פשוט בתת-תחום של המודיעין? ובהיבט הארגוני, בגוף מודיעין העוסק בזירה הימית? מחקר של הצי האמריקני משנת 1994 הגדיר ואפיין את המודיעין הימי מנקודת מבט אמריקנית, והתמקד בתפקיד המודיעין הימי בהיותו גוף המשרת את הצי האמריקני ותומך במבצעים ימיים ומשולבים, אך ציין שבגלל הפריסה הבין-לאומית שלו למודיעין הימי יש חשיבות בימי שלום. כלי השיט של הצי, ספינות וצוללות, נושאות בשגרה אמצעים, מכ"מים, סונאר ועוד, המשמשים גם לאיסוף מודיעין ויכולים לשאת אמצעי איסוף מודיעין ייחודיים.⁵ לעת מלחמה, ככל שצי האויב התקפי יותר, גובר הסיכוי של המודיעין הימי לזהות סימנים מעידים למלחמה ולספק התרעה, ואילו כאשר צי האויב נערך להגנה פוחת הסיכוי לזיהוי סימנים מעידים מובהקים למלחמה.

המודיעין הימי הוא חלק מקהילת המודיעין של המדינה. במעצמות ימיות כארצות הברית ובריטניה, אשר פועלות בכל רחבי העולם והצי שלהן הוא פעמים רבות הזרוע הראשונה המגיעה לאזורי משבר ומלחמה, מודיעין הצי הוא בעל תפקיד מרכזי. בזמן המלחמה הקרה ולאור מקומן החשוב של הצוללות במערך הגרעיני היה למודיעין הימי תפקיד אסטרטגי. הן ארצות הברית והן ברית המועצות הפעילו את הציים שלהן באופן נרחב לאיסוף מודיעין על הצד השני.⁶

המצב שונה במדינות כמו ישראל, שאינן מעצמות ימיות, אשר ניהלו בעיקר מלחמות יבשתיות וחיל הים שלהן נתפס כזרוע משנית, פחותה בחשיבותה מזרוע האוויר וזרוע היבשה.

⁴ פרק זה הוא חלק ממחקר פוסט דוקטורט על חיל הים במלחמת יום הכיפורים, אשר יתמקד ברמה האסטרטגית. המחקר נכתב במסגרת המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה. המחבר רוצה להודות לפרופ' שאול חורב, אל"מ מיל" שלמה גואטה וד"ר זיו רובינביץ על הערותיהם וסיועם.

⁵ [Naval Doctrine Publication 2: Naval Intelligence](#), Department of the Navy Office of The Chief of Naval Operations, (September 30, 1994): 3–11

⁶ Marcus Fualkner, "Naval Intelligence and Innovation: A Historical Perspective", in Alessio Patalano and James A. Russell (eds.), *Maritime Strategy and Naval Innovation* (Maryland: Naval Institute Press, 2021): 90–104

מודיעין חיל הים בישראל: רקע היסטורי

המודיעין הימי של ישראל הוקם באפריל 1948, ערב הקמת המדינה, ובמאי 1949 הוקם רשמית ענף המודיעין הימי.⁷ עד 1972 בסיסו היה במפקדת חיל הים ששכנה בסטלה מאריס, חיפה. אז עברה מפקדת חיל הים, ובתוכה גם המודיעין הימי, לבסיס המטכ"ל בתל אביב. המודיעין הימי פעל בקצין המודיעין של חיל הים ובקמ"ן הימי של אמ"ן, כפוף פיקודית למפקד חיל הים, ומקצועית לראש אמ"ן. המודיעין הימי החל את דרכו כגוף קטן שאנשיו חסרי ניסיון, ובהדרגה במשך השנים התפתח והפך מקצועי וממוסד, אך נותר גוף מודיעין קטן יחסית, ודאי בהשוואה לאמ"ן.⁸ מספן המודיעין בחיל הים ממלא שני תפקידים בעת ובעונה אחת. הוא קצין המודיעין של זרוע הים והוא קצין המודיעין הימי של קהילת המודיעין ושל מדינת ישראל (איור 1).

איור 1: המחשה לתפקיד הכפול של מודיעין חיל הים: קצין מודיעין של חיל הים וקצין מודיעין ימי של קהילת המודיעין, באדיבות שלמה גואטה

מלחמת ששת הימים

סא"ל ראובן אשכנזי מונה לראש ענף המודיעין הימי ב-1964. לפי אשכנזי, ערב מלחמת ששת הימים היה מודיעין חיל הים הראשון לזהות שחיל הים המצרי מוכן למלחמה, והוציא הערכה על כך לאמ"ן. תא"ל מיל' עמוס גלבו ע יעד זאת בביוגרפיה שכתב על ראש אמ"ן אהרון יריב: "30 במאי ראובן אשכנזי, ראש מודיעין ימי, הודיע לאהר"לה בבוקר: המפקד בדרך עכשיו נייר שלנו הקובע כי חיל הים המצרי מוכן למלחמה, האם יצא למלחמה, זה כבר לא התפקיד שלי להגיד אלא שלך". לפי גלבו, אהר"לה זכר לראובן לטובה את שיחת הטלפון הזאת בבוקרו של יום שלישי, 30 במאי.⁹ במהלך המלחמה ידע חיל הים החמצות, לא ביצע פעולות שתוכננו,

⁷ בפרק זה ייעשה שימוש במונחים המודיעין הימי, מודיעין חיל הים או מחלקת המודיעין של חיל הים, בראשי תיבות מחמ"ן-ים, בהתייחס לתקופה של מלחמת יום הכיפורים. אנשי אמ"ן השתמשו במונח מודיעין ימי כשהתייחסו למודיעין חיל הים. כיום גוף המודיעין של חיל הים נקרא מד"ן – מספן מודיעין.

⁸ על אודות ההיסטוריה של מודיעין חיל הים ראו: אבי אובל, "קשר השתיקה", בין גלים, 176, דצמבר 1988, עמ' 21–25; דניאלה רן, "ריאיון עם ראובן אשכנזי", פרויקט תיעוד תולדות חיל הים, 25 בדצמבר 1994, עמ' 7–8; אפרים לפיד, *לוחמי הסתר המודיעין הישראלי – מבט מבפנים* (ראשון לציון: משכל וספרי חמד, 2017), עמ' 120–124; אריה אורן ושלמה גואטה, "יום המידע המודיעין הימי בצה"ל" בתוך: עמוס גלבו ואפרים לפיד (עורכים), *מלאכת מחשבת* (תל אביב: משכל, 2008), עמ' 205–212.

⁹ רן, ריאיון עם אשכנזי, עמ' 8; עמוס גלבו, *מר מודיעין: אהר"לה אלוף אהרון יריב, ראש אמ"ן* (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2013), עמ' 283.

וכישלונות. לטענת אשכנזי, חיל הים אכזב במלחמה גם בשל אי־שימוש במודיעין מצוין שהיה בידו,¹⁰

נייר מטה שהגיש אשכנזי בעקבות מלחמת ששת הימים שימש כתוכנית לפיתוח מודיעין חיל הים, הגדלת כוח האדם, מינוי קציני מודיעין ליחידות החיל השונות, הקמת יחידת האזנה ובה צוותי מודיעין טקטי שהצטרפו להפלגות ספינות וצוללות והאזינו לקשר (לימים נקראה יחידה 663), פיתוח תחום המודיעין הטכני וניתוח טקטיקת הלחימה של האויב.¹¹ לפי גלבוע, זמן קצר אחרי המלחמה נפגש ראש אמ"ן יריב עם מפקד חיל הים אראל ועם אשכנזי. "על הפרק הקצאת יותר משאבים של חיל הים למודיעין הימי, והידוק הקשר בין מודיעין חיל הים ליחידה 8200 (במקור, אז נקראה 848). סוכם שמודיעין חיל הים, כמו מודיעין חיל האוויר, יהיה צמוד למבצעים 24 שעות ביממה, ויבנה את עצמו לכך בארגון ובציוד נכון; יעשו עבודות מחקר יסודיות על חיל הים המצרי וחימושו ועל הצי הרוסי בים התיכון".¹²

הטבעת אח"י אילת

ב־21 באוקטובר 1967 טובעה המשחתת אח"י אילת שהפליגה מול פורט סעיד כתוצאה מירי טילי סטיקס (Styx) מסטי"ל קומאר (Komar) מצרי (איור 2). 47 מאנשי הצוות נהרגו. ועדת חקירה של צה"ל מצאה שביחידה 848 נקלטו ב־21 באוקטובר שתי ידיעות שהיה בהן כדי להתריע שהמצרים עומדים לבצע משהו. ביחידה לא ידעו על הסיוור של אח"י אילת ועל הימצאותה מול פורט סעיד. לפי הקצין התורן ביחידה 848, דיווח טלפוני הועבר לקצין התורן במודיעין חיל הים במפקדת חיל הים בחיפה. קצין חיל הים הכחיש שקיבל את הדיווח. ועדת החקירה לא הכריעה בין הגרסאות. הדוח קבע שהכשל הבסיסי היה בהתייחסותם של המטכ"ל וחיל הים לסיורי המשחתת מול חופי סיני כסיוורם שגרתיים ולא סיוורם קרביים. נחשפה גם בעיית תיאום בין חיל הים למטכ"ל, שהתעוררה בעבר, וזה השפיע על העברת מפקדת חיל הים למחנה המטכ"ל בתל אביב ב־1972.¹³

ב־1969 הפך ענף המודיעין הימי, בשמו הרשמי ענף ים/4, למחלקת המודיעין, מחמ"ן-ים, ובה שני ענפים – ענף איסוף וענף מחקר – וכן מדור ביטחון שדה ומדור לשירותים טכניים. ראש מחלקת המודיעין היה אשכנזי, שכיהן מאז 1964 כראש הענף והועלה לדרגת אל"מ. ענף המודיעין היה כפוף למחלקת ים (מבצעים), ובהדרגה נעשה מחלקה כמעט עצמאית הכפופה למפקד חיל הים. ב־1971 מונה אל"מ אברהם (רמי) לונץ, אשר בתפקידו הקודם היה ראש ענף איסוף במחמ"ן, לראש מחלקת המודיעין של חיל הים. בקיץ 1973 פוצל ענף המחקר לשני

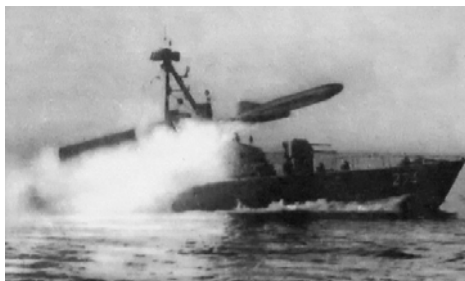
¹⁰ רן, ריאיון עם אשכנזי, עמ' 4–5; אריה רוני וכוכבי אזרן, "חיל הים במלחמה" בתוך: אברהם זהר ופסח מלובני (עורכים), *מלחמת ששת הימים – 50 שנה אחרי (הוצאת המכון לחקר מלחמות ישראל, 2018)*, עמ' 527–570.

¹¹ רן, ריאיון עם אשכנזי, שם; על אודות יחידת ההאזנות: אמיר בוחבוט, "מתוך תא קטן וסודי במרחק אלפי ק"מ מישראל: היחידה הסודית של חיל הים נחשפת לראשונה", *וואלה חדשות*, 23 באפריל 2022.

¹² אובל, עמ' 23; רן, ריאיון עם אשכנזי, שם; גלבוע, *מר מודיעין*, עמ' 348.

¹³ גלבוע, *מר מודיעין*, עמ' 347–349; שלמה אראל, *לפניך הים* (תל אביב: משרד הביטחון הוצאה לאור, 1998), עמ' 291–297; יוסי מלמן, "הסוד האחרון של אח"י אילת", *הארץ*, 8 במאוס 2005.

ענפים, ענף מחקר ציים שעסק בציי מדינות ערב וענף מחקר יעדים שחקר את התשתיות הימיות בחופי האויב. סא"ל אורי מרץ שביהן עד אז כראש ענף מחקר, מונה לעוזר ראש מחמ"ן למחקר האחראי על שני ענפי המחקר, וכן על מדור המחקר הטכני ומדור פעילות (איור 3).¹⁴

איור 2: סטי"ל קומאר משגרת טיל סטיקס (מקור: מספן מודיעין, ויקיפדיה)

איור 3: מפקד חיל הים אברהם בוצר וראש המחלקה רמי לונץ עם קציני מחלקת מודיעין ים, קיץ 1972 (מקור: מספן מודיעין, ויקיפדיה)

המודיעין על הזירה הימית לקראת מלחמת יום הכיפורים

איסוף

רוב המידע לגבי הזירה הימית הגיע מהאזנות של יחידה 848, שבמסגרתה פעל מדור בינה רשתית ימי שאויש על ידי אנשי מודיעין חיל הים, והיה מיומן במעקב אחר התקשורת של הצי המצרי. נוסף לכך, נעשה שימוש במודיעין חזותי ומידע משירותים זרים, שירות המודיעין האיטלקי

¹⁴ רן, אשכנזי, שם; רן, לונץ; [מספן המודיעין](#), ויקיפדיה.

שעימו היו למודיעין חיל הים קשרים טובים, וכן שירותי המודיעין הבריטיים והאמריקניים.¹⁵ לפי לונץ, הוא קיבל חלקי פרפרזות מידיעות של סוכני צמרת של המוסד אשר נגעו לתחום הימי.¹⁶ רוב העיסוק של מחלקת המודיעין היה בצי המצרי שנתפס כאויב העיקרי. הצי הסורי היה קטן יותר, נתפס כאיום משני, הכיסוי האיסופי של פעילותו היה לוקה בחסר והמידע לגביו מועט.¹⁷

מחקר

לפי מרץ, לא היה למודיעין חיל הים מידע טוב על כוונות האויב, והוא התמקד מחקרית בשני היבטים: א) מודיעין בסיסי – תודעת אויב (תוד"א), מודיעין טכני וניתוח הפעילות השוטפת של הצי; ב) מודיעין התרעתי – סימנים מעידים למלחמה.

מודיעין חיל הים ניהל מעקב שוטף אחר הצי המצרי, פעילותו ותרגליו. הוא הקיש מתורת הלחימה הסובייטית, וניתח את הנתונים הטכניים של הספינות, מערכותיהן וכלי הנשק שלהן. מעקב ומחקר אלה תרמו רבות לבניין הכוח של חיל הים הישראלי, בעיקר לפיתוח אמצעים אלקטרוניים נגד טיל ה"סטיקס", בהובלת קצין האלקטרוניקה אל"מ חרות צמח. כמו כן תרם הדבר להכרת תורת הלחימה המצרית, מה שאפשר ביצוע תרגילים בים ותרגולים במתקן תרגול טקטי (מת"ט) של חיל הים ובניית תורת לחימה מתאימה לסטי"לים הישראליים כדי שיוכלו להתמודד עם הצי המצרי. מודיעין חיל הים עקב גם אחרי הצי הסובייטי שפעל בים התיכון ועגן בבסיסים במצרים וסוריה.¹⁸

כוונות כחול לבן

באפריל 1973 הגיעו לישראל ידיעות על כוונה מצרית לצאת למלחמה במאי. בעקבות כך נקט צה"ל צעדים לשיפור מוכנותו למלחמה עד שהכוונות בוטלה באוגוסט. ב-11 באפריל העביר אשף מרואן, חתנו של נאצר ומקורבו של נשיא מצרים סאדאת, אשר פעל מאז 1969 כסוכן מוסד, ידיעה מפורטת שלפיה כוונת המצרים לפתוח באש באמצע מאי. לפי בר יוסף, "עוד מסר מרואן כי בכוונת הצי המצרי להטיל מצור ימי במיצרי באב אל-מנדב באמצעות מיקוש המיצרים, והצבת שתי משחתות שימנעו מעבר אוניות עם סחורות לישראל". ראש המוסד לשעבר שבתי שביט, אשר היה בתפקיד רמ"ח מבצעים במוסד לפני המלחמה, סיפר בהרצאה שנשא בשנת 2013 על המידע הרב שסיפק המוסד לפני המלחמה וציין דיווח של אשף מרואן על "הטלת הסגר בבאב אל-מנדב ומיקוש הכניסה למפרץ אילת – מייד עם תחילת הקרבות".¹⁹

¹⁵ מרץ, "מודיעין", שם: 48; ריאיון עם סא"ל מיל' אורי מרץ, רמת השרון, 13 ביולי 2022; גם לונץ התייחס להאזנות 848 כמקור עיקרי. ראו ["עדות אל"מ רמי לונץ בוועדת אגרנט"](#), 18 בדצמבר 1973, א"צ, עמ' 77, (להלן עדות לונץ).

¹⁶ עדות לונץ.

¹⁷ ריאיון עם סא"ל מיל' גיל שפירא, ראש העין, 21 בספטמבר 2022.

¹⁸ מרץ, "מודיעין", שם; עמוס גלבוץ, "מודיעין-ים התריע: תהיה מלחמה. אף אחד לא הקשיב", מעריב, 29 בספטמבר 1998; ריאיון עם מרץ, שם.

¹⁹ אורי בר יוסף, [המלאך](#), עמ' 206–208. ההתייחסות למיקוש במיצרי באב אל-מנדב היא כנראה טעות שלא ברור מקורה. שבתי שביט, "כאשר אדם נחשף למסה הקריטית של המודיעין שמוסד סיפק לאמ"ן

בפועל, במלחמה ביצעו המצרים מיקוש במיצרי יובל, אשר הביא לטביעת המכלית "סיריס", והפתיע את מודיעין חיל הים.²⁰ ראש אמ"ן דאז אלוף אלי זעירא התייחס בעדותו בוועדת אגרנט למידע על חסימת מיצרי באב אל-מנדב כדרך פעולה שצוינה במסמך שהוציא אמ"ן ב-16 באפריל 1973 לקראת הערכת מצב של אג"מ ולבסוף בוצעה במהלך המלחמה באוקטובר הרמטכ"ל דוד אלעזר (דדו) אכן התייחס לאפשרות חסימת באב אל-מנדב כשהציג את תוכניות המלחמה לראש הממשלה גולדה מאיר ב-9 במאי, וציין את יכולת חיל האוויר למנוע חסימה של המיצרים.²¹ אלחנן אורן כתב בספרו "תולדות מלחמת יום הכיפורים", המתבסס על מחקר במסגרת מחלקת היסטוריה בצה"ל:

לפי הערכת מודיעין מאפריל 1973, כשליש מכלי השיט של הצי המצרי שהו בדרך כלל בתחזוקה, אבל לקראת מלחמה יזומה סביר היה להניח שישפרו את כשירותם ויגיעו לכמות של עד שמונה צוללות ועשרה סטי"לים. ישראל חזתה ניסיונות של שני הציים [הצי המצרי והצי הסורי] לפגוע בנתיבי השיט לישראל בהסגר ובתקיפת ספינות, בפגיעות בחוף, ובניסיונות נחיתה של המצרים (לצי המצרי בים התיכון היו עשר נחתות, שקיבולן הכולל 40 טנקים).²²

בחודשים אפריל ומאי לא אותרו בשטח סימני הכנה למלחמה, וכפי שהעריך אמ"ן לא פרצה מלחמה.²³

אמ"ן ומודיעין חיל הים – שותפים לא שווים

לפי גלבוע, "תפקידו של חיל הים במערך הצה"לי היה קטן ומעמדו היה נמוך, אך אהר"לה (אהרון יריב, ראש אמ"ן בשנים 1964-1972 – א"ג) ידע להתייחס בכבוד לאנשי המודיעין הימי ולהקשיב להם".²⁴ ראש אמ"ן זעירא טען בעדותו בוועדת אגרנט, שהוא אחראי על המחקר של מודיעין חיל האוויר ומודיעין חיל הים.²⁵ בהערכת המודיעין השנתית הציג אמ"ן את הערכת המודיעין הכוללת, בעוד מודיעין חיל הים ומודיעין חיל האוויר הציגו את תמונת האויב בתחום הימי והאווירי

בשנה האחרונה לפני פרוץ המלחמה, מישהו עדיין זקוק למחקר והערכה?", הרצאה בפני פורום בכיר במוסד, 10 ביוני 2013, הובאה אצל אפי מלצר (עורך), **המודיעין במלחמת יום הכיפורים ארבעים שנה אחרי** (רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין, 2013), עמ' 88-89. הדברים הובאו גם בספרו של שביט. שבת שביט, **ראש המוסד** (ראשון לציון: ידיעות אחרונות-ספרי חמד, 2018), עמ' 267.

²⁰ להרחבה על אודות המיקוש ראו: שלמה גואטה, "הפתעת המיקוש הימי המצרי במלחמת יום הכיפורים", בתוך שאול חורב ואודי גונן (עורכים), **הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2020/21** (חיפה: המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 2021), עמ' 212-225.

²¹ **עדות ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, בפני ועדת אגרנט**, ישיבות י"ז, י"ח, י"ט, 12 בדצמבר 1973, א"צ, עמ' 91; דברי הרמטכ"ל דדו מובאים אצל ישראל טל ויאיר טל, **פרקים למלחמת יום הכיפורים** (ראשון לציון: משכל וספרי חמד, 2019), עמ' 83-85.

²² אלחנן אורן, **תולדות מלחמת יום הכיפורים** (תל אביב: צה"ל – המחלקה להיסטוריה, 2013), עמ' 40.

²³ בר יוסף, **הצופה שנרדם**, עמ' 168-196.

²⁴ גלבוע, **מר מודיעין**, 239-241, 250; על אודות אופי העבודה עם אמ"ן ראו גם הן, ריאיון עם אשכנזי, עמ' 8-7.

²⁵ **עדות ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, בפני ועדת אגרנט**, ישיבה א', 27 בנובמבר 1973, א"צ, עמ' 7.

בהתאמה, בפני המטכ"ל.²⁶ לגבי תהליך גיבוש ההערכה, טען תא"ל אריה שלו, ראש מחלקת המחקר באמ"ן, שהערכות המודיעין גובשו במחלקת המחקר תוך עימות בין דעות, וההערכה גובשה כסיכום. לטענתו, נוהלו דיונים פתוחים ודמוקרטיים בהשתתפות קצינים בכירים וזוטרים והקונצנזוס גובש בהדרגה. לפי שלו, לא נרשמו סטנוגרמות בישיבות ההערכה של מחלקת המחקר. אנשי מודיעין חיל האוויר ומודיעין חיל הים השתתפו בדיוני מחלקת המחקר, ולטענת שלו הדבר יצר מידה מסוימת של פלורליזם. שלו ציין את השילוב ההדוק והחשוב עם מודיעין חיל האוויר ומודיעין חיל הים. לדבריו, עם מודיעין חיל הים זה נעשה קל יותר אחרי שמודיעין חיל הים עבר מחיפה לתל אביב בשנת 1972. מודיעין חיל הים כתב או השתתף בכתיבת מסמכי הערכה של אמ"ן שעסקו בתחום הימי. גם מרץ, שהיה אחראי על המחקר במודיעין חיל הים, ציין את היחסים הטובים ושיתוף הפעולה של אנשי מודיעין חיל הים עם אנשי אמ"ן.²⁷

סימנים מעידים בתקופה שלפני המלחמה: ספטמבר–אוקטובר 1973

דוח מודיעין חיל הים שפורסם אחרי המלחמה קבע כי "מאז המחצית השנייה של ספטמבר נעשו בצי המצרי הכנות לפתיחת המלחמה. להכנות אלה היו 'סיפורי כיסוי' כלהלן: א) פעולות הכנה לצורך תרגיל טקטי רב-זרועי שעמד להיערך בכל זרועות הצבא המצרי בין 1–7 אוקטובר. ב) הכנות מסוימות קושרו להפלגת יחידות צי מהים האדום לפקיסטן". ההכנות שזוהו: שינוי היערכות כלי שיט צבאיים, הגעת יחידות מיוחדות לים האדום ב-2 באוקטובר, הכנות יחידות צי בנמלים זרים, הכשרת כלי שיט, גיוס מילואים החל מה-24 בספטמבר, גיוס סד"גים (סירות דיג) לשימוש הצי, כוננות: החל ב-25 בספטמבר העלאת כוננות ביחידות הצי וב-1 באוקטובר הכרזת כוננות עליונה, הכנות להפלגת צוללות לשיפוץ בפקיסטן.²⁸ לפי אותו דוח: "מעט מאוד ידוע לנו על פעילות ח"י [חיל הים] הסורי בתקופה שקדמה למלחמה, על ההכנות שנעשו בו ועל פרישתו עם פרוץ הקרבות".²⁹

לפי גיל שפירא, שהיה רב סרן, ראש מדור ציים ערביים במודיעין חיל הים לפני המלחמה, הוא זיהה במהלך חודש ספטמבר סימנים מעידים רבים למלחמה, ביניהם העברה במשאיות של רשתות נגד צוללים, מוקשים ימיים וטורפדו מאלכסנדריה לבסיס ספאגה בזירת ים סוף. שפירא לא הצליח לשכנע את מפקדו הישיר לגבי סכנת מלחמה, ולכן עקף אותו ופנה ישירות לראש

²⁶ שלו, *בישולן*, עמ' 227.

²⁷ שלו, *בישולן*, עמ' 33–34, 255, 292–297; על אודות תהליך גיבוש ההערכה [עדות ראש מחלקת המחקר, תא"ל אריה שלו, בפני ועדת אגרנט](#), ישיבה כ"ב, 16 בדצמבר 1973, א"צ, עמ' 1–6; על אודות שיתוף הפעולה עם מודיעין חיל הים: שם, עמ' 31, 53–55, 63. עדות שלו, 16 בדצמבר 1973, ישיבה כא, עמ' 114; ריאיון עם מרץ, שם.

²⁸ מפקדת חיל הים מחלקת מודיעין ענף מחקר, [פעילות ציי ערב וציי המעצמות במלחמת יום הכיפורים](#), עמ' 1–2, מד-6–857, ניואר 1974; לסיכום הסימנים המעידים ראו גם אל"מ מיל שלמה גואטה, פעילות חריגה (כולל תקשורתית) הכנות אחרונות וסימנים מעידים בחיל הים המצרי לקראת מלחמת יום הכיפורים, סיכום לצורכי מחקר (לא פורסם) 8 באוקטובר 2022.

²⁹ פעילות ציי ערב, עמ' 4.

מחמ"ן לונץ עם רשימת הסימנים המעידים, וגם עם הדיווח על אזעקת קצין בחופשה לספינתו להפלגה שהייתה כביכול מתוכננת.³⁰

לונץ סיפר שבישיבה שנערכה ב-30 בספטמבר בהשתתפות אנשי המחקר של מודיעין חיל הים הוצג המידע על פעילות הצי המצרי, והגיעו למסקנה ש"זו מלחמה". לונץ עלה לדיון של מטה חיל הים אצל מפקד חיל הים, אלוף בני תלם, ובו הציג את ההערכה בדבר מלחמה. סגנו של לונץ, מרץ, הלך לדיון באותה שעה אצל ראש אמ"ן זעירא. מפקד חיל הים תלם אישר שראש המודיעין של חיל הים, לונץ, העביר לו סיכום הערכה שהצי המצרי בתחילת תרגיל גדול, אך ציין בפניו שהצי יכול לעבור למצב לחימה.³¹

במאמר שכתב מדור מורשת 8200, אשר עסק בתרומת היחידה לתמונת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים, נכתב שבחילות הים והאוויר במצרים נעשו שינויי היערכות, פתיחת מרכזי פיקוד, השמשת כלי שיט ומטוסים, גיוס סד"גים (ספינות דיג) בים סוף, שיגור קציני קישור למוצבי הפיקוד המשותפים ופניו כלי שיט סובייטיים מנמל אלכסנדריה. לפי המאמר, בשני גופי מודיעין גובשה על בסיס הידיעות שסיפקה 8200 תמונה מודיעינית שונה מזו של אמ"ן - מחלקת מודיעין של חיל הים וחוליית המערך במחלקת המודיעין של פיקוד דרום, אשר הייתה אחראית למעקב ומחקר אודות פעילות הצבא המצרי. אולם קמ"ן פיקוד דרום סא"ל דוד גדליה קיבל את הערכת אמ"ן שמדובר בתרגיל, ומנע העברת דוח על סימנים מעידים למלחמה שהכין פיקודו, סגן בנימין סימן טוב.³² ראוי לציין שמודיעין פיקוד צפון, בראשות הקמ"ן סא"ל חגי מן, זיהה סימנים מעידים שסוריה נערכת לפעולה התקפית. הערכות המודיעין של הפיקוד נדחו על ידי אמ"ן, אך הועברו לאלוף פיקוד הצפון יצחק חופי והשפיעו על צעדי תגבור והיערכות שנקט לפני המלחמה.³³

בהרצאה משנת 2013 בנושא המודיעין במלחמת יום הכיפורים ציין תא"ל מיל"א אפרים לפיד, אשר בזמן המלחמה היה סא"ל במחלקת איסוף, "לחייב במיוחד את מודיעין חיל הים, הגוף היחידי במודיעין ובצה"ל שהיה מוכן למלחמה ולא קיבל את הערכת המודיעין של אמ"ן".³⁴

³⁰ ריאיון עם גיל שפירא, ראש העין, 21 בספטמבר 2022.

³¹ רן, לונץ, 22 ביוני 1995, עדות אלוף בנימין תלם מפקד חיל הים בוועדת אגרנט, ישיבה ל"ז, 26 בדצמבר 1973, א"צ.

³² מדור מורשת 8200, "יחידה 8200 ותרומתה לתמונת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים 1973", מבט מל"מ, גיליון 90, נובמבר 2021, עמ' 25-27. לתיאור האירועים במחלקת המודיעין של פיקוד דרום לקראת המלחמה ראו צבי נטע, סימנים מעידים (ראשון לציון: ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2022). גם אל"מ יואל בן פורת, מפקד יחידה 848 (8200) בזמן המלחמה התייחס בעדותו בוועדת אגרנט לשלוש ידיעות בזירה הימית. חלק מדבריו מצונזרים. עדות יואל בן פורת בוועדת אגרנט, ישיבה כ"ט, 20 בדצמבר 1973, א"צ, עמ' 44-50.

³³ אל"מ מיל"א חגי מן, מודיעין פיקוד הצפון בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים, אתר מכון גולדה מאיר למנהיגות וחברה.

³⁴ אפרים לפיד, אמ"ן נכשל במשימתו העיקרית כולל מערך האיסוף, הרצאה במסגרת כנס חמ"ן מל"מ על מלחמת יום הכיפורים, בתוך אפי מלצר (עורך), המודיעין במלחמת יום הכיפורים ארבעים שנה אחרי (רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין, 2013), עמ' 46-47.

אנשי מודיעין חיל הים במדור הב"ר (בינה רשתית) הימי ביחידה 848 זיהו מאפיינים תקשורתיים נדירים וחריגים בתקשורת של הצי המצרי מסוף ספטמבר ועד ה-5 באוקטובר. ב-4 באוקטובר הפיץ ראש המדור עוזי בלוטרייך הודעה שהצביעה על הפעילות התקשורתית החריגה למודיעין חיל הים ולאמ"ן. הודעה זו התווספה לסימנים המעידים שזוהו בזירה הימית, אך לא הביאה לשינוי בהערכת אמ"ן, שלפיה מדובר בתרגיל ולא במלחמה.³⁵

לפי מרץ:

נציגי מודיעין־ים אשר השתתפו דרך קבע בפורומים השונים של אמ"ן הציגו בדבריהם תמונה עדכנית על מהלכי הצי. אולם המשמעויות העולות מנתונים אלה (מלחמה, א"ג) נדחו בידי ראש ענף מצרים במחקר, ובידי ראשי מחלקת המחקר באמ"ן בנימוק 'אינכם מכירים את התמונה כולה', וכן 'יש לנו ידיעות יותר טובות ונוגדות למשמעויות אלה'.³⁶

תא"ל מיל' אהרון לברן, אשר היה עוזר ראש אמ"ן למבצעים ב-1973, אישר בשיחה בשנת 2022 את דברי מרץ, וטען שבכירי מודיעין חיל הים לא היו שותפי סוד למידע של מראון, ועבדו לפי הספר על בסיס סימנים מעידים שהובילו למסקנה בדבר מלחמה.³⁷ לפי גלבע, בעצמו רס"ן באמ"ן בשנת 1973, "באמ"ן הביטו בהתנשאות על אנשי חיל הים – אלו שכשלו ב-67', שלא מבינים אלא 'באמבטיה' שלהם, שלא מסוגלים לראות את התמונה הכוללת".³⁸ לטענת מרץ, דחיית הערכות המודיעין הימי שפירוטו סימנים מעידים למלחמה על ידי אמ"ן גרמו לאנשי המחקר הימי לבדוק את עצמם ולהעמיק. הם הגיעו למסקנה שתרגיל "תחריר 41" הוא מהלך של הונאה. לפי מרץ, מודיעין חיל הים לא התייחס בהערכתיו לקונספציה של אמ"ן שלפיה מצרים לא תצא למלחמה כל עוד לא תהיה ברשותה יכולת תקיפה ארוכת טווח (מטוסים וטילי קרקע-קרקע), אלא התמקד בהתרעה למלחמה בזירה הימית.³⁹

מסמכים שהפיק מודיעין חיל הים לפני המלחמה

בלקט מודיעין ימי מיוחד שהופץ ב-1 באוקטובר 1973 לבכירי חיל הים בכותרת "כוננות עליונה ותמרון במצרים" נכתב שבאותו יום החל תרגיל בין־זרועי בצבא המצרי, וצוין:

³⁵ גואטה, סימנים, שם.

³⁶ מרץ, "מודיעין", עמ' 50. אלברט סודאי, ראש המדור המדיני בענף 6, מצרים, באמ"ן, הודאג מאפשרות מלחמה, והחל מ-2 באוקטובר בחן סימנים מעידים למרות שזה לא היה תפקידו. בעדותו בוועדת אגרנט ציין גם סימנים מעידים שזיהה בתחום הימי נוסף לסימנים מעידים בתחום היבשתי. [עדות אלברט סודאי, ראש מדור מדיני בענף מצרים, בפני וועדת אגרנט](#), ישיבה ל', 20 בדצמבר 1973, א"צ, עמ' 7.

³⁷ שיחה טלפונית בין אל"מ מיל' שלמה גואטה לתא"ל מיל' אהרון לברן, ספטמבר 2022, שתוכנה הועבר אליי.

³⁸ גלבע, מודיעין־ים, עמ' 50.

³⁹ על אודות הקונספציה המצרית שאמ"ן דבק בה ראו: אלי זעירא, [מיתוס מול מציאות מלחמת יום הכיפורים](#) [נישלונות ולקחים](#) (ידיעות אחרונות, 2004), עמ' 109–117; בר יוסף, [הצופה שנרדם](#), עמ' 100–106; על אודות מודיעין חיל הים ראו: מרץ, "מודיעין", שם.

זו לראשונה מאז מלחמת ההתשה שהצי המצרי עורך תמרון מקיף בשתי הזירות בו זמנית. התמרון הינו חלק מתרגיל בינזרועי רב היקף. במשך התרגיל הועלתה הכוננות לעליונה וביחידות שונות ננקטו צעדי כוננות מבצעיים, כנראה מחשש לפעילות ישראלית ויש לצפות לרגישות יתר ביחידות הצי.

בסעיף 7 נכתב:

אין סימנים שמאחורי הפעילות המצרית הרב זרועית מסתתרת כוונה מבצעית ולהערכתנו הינה תרגילית בלבד. עם זאת יצוין ששינויי הפריסה, הכוננות העליונה, הפעלת המערך הלוגיסטי והמילואים מביאים את הצי למצב המאפשר מעבר מהיר לפעילות מבצעית.⁴⁰

במסמך "סכום שבועי ציי ערב לשבוע שבין 25 בספטמבר ל-3 באוקטובר" שהופץ ב-3 באוקטובר בחיל הים פורט המידע על פעולות הצי המצרי ונכתב "הפעולות שננקטו עד כה בתמרון נועדו להכין את תשתית הצי (ארגון כוח אדם, הכשרת כלי השיט, ארגון הגנת הבסיסים, הכנת מערכות לש"פ [קרי שיתוף פעולה] עם יתר זרועות הצבא) למצב המאפשר תחילת מתקפה. למצב זה יש השלכה ברורה לגבי אפשרות מעבר מהיר לפעילות מבצעית אמת".⁴¹ זה היה הניסוח הקרוב ביותר להתרעה על מלחמה שהופיע במסמכי מודיעין חיל הים.

לטענת מרץ, אנשי המחקר של מודיעין חיל הים כתבו לקטים חד-משמעיים שבהם הופיעה המילה מלחמה, אך לונץ דרש שהמילה מלחמה לא תופיע והיא הוצאה. לונץ הסביר בעדותו בוועדת אגרנט, שכיוון שאמ"ן קבע שההערכה היא שלא תפרוץ מלחמה, הוא ניסה "להכניס את התחושה ליחידות" בלי לכתוב את המילה מלחמה.⁴²

הסימנים המעידים שזוהו בצי המצרי יוחסו על ידי אמ"ן לתרגיל המלחמה המצרי, ובלקט מודיעין מה-5 באוקטובר נטען ש"איתור פעילות כוחות ים ואוויר ישראליים במשך יום ה-4 באוקטובר (במסגרת תרגיל ח"י) גרמו להגברת חששות הצי המצרי. בתגובה הוחרפו אמצעי האבטחה". הסבר זה של תרגיל ואחר כך חשש מצרי מישראל עיקר את האופי ההרתעתי של הדיווח על הסימנים המעידים בצי המצרי שהופיעו במסמך.⁴³

תחת הכותרת "סימנים שלא תאמו את גרסת התרגיל" נכתב בדוח ועדת אגרנט:

מפקדת חיל הים הייתה מודאגת מתנועה בלתי שגרית בצי המצרי. ידיעה מ-28 בספטמבר דיברה על הפלגת שתי פריגטות מספאגה בים סוף לפורט סודאן, תוך אזעקת הצוותים לחזור לספינה (עדות אל"מ לונץ, ראש מחמ"ן-ים). ידיעה זו השפיעה על אל"מ לונץ עד כדי כך שאמר למפקד חיל הים שלפי הרגשתו היא מעידה כי הצי המצרי יכול לעבור למלחמה. אבל הוא לא הציע לתת אתרעה לספנות האזרחית. כתוצאה מזה הוגברה ביום 3 באוקטובר הכוננות בחיל

⁴⁰ סא"ל משה ברנע רנ"פ מחקר, לקט מודיעין ימי מיוחד כוננות עליונה ותמרון במצרים, 1 באוקטובר 1973, ארכיון צה"ל [א"צ], תיק 383/1975-272.

⁴¹ סיכום שבועי ציי ערב 40/73 לשבוע שבין 25/9 ל-3/10/73, 3 באוקטובר 1973, א"צ תיק 272-383/1975.

⁴² מרץ, "מודיעין", שם; ריאיון עם מרץ, שם; גלבע, "מודיעין-ים", שם; עדות לונץ, עמ' 44, 75-76.

⁴³ בר יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 321-322.

הים הישראלי. המצרים גם עשו הכנות לגיוס 20 ספינות דיג אזרחיות. שתי משחתות מצריות ששהו בנמל עדן הועמדו במצב של כוננות יציאה לים תוך 6 שעות. אמ"ן ציין בלקט מיום 1 באוקטובר כי "זה לראשונה מאז הפסקת האש שהצי המצרי עורך תרגיל מקיף בשתי חזיתות בו זמנית". אולם – הוא ממשיך ומעריך – "נראה שתרגיל זה משתלב בתרגיל הבינזרועי וייתכן שבמסגרתו תתורגל כניסת הצי למערך חרום – כולל כוננות יציאת כלי שיט לים". ביום 4 באוקטובר שוב נרגע מפקד חיל הים מהערכותיו המרגיעות של אמ"ן והוא החזיר את חיל הים לכוננות רגילה (עדות אלוף תלם).⁴⁴

פינוי משפחות היועצים הסובייטים ויציאת כלי השיט של הצי הסובייטי מנמלי מצרים: ברית המועצות קיבלה דיווח ראשון מסאדאת על יציאה למלחמה בקרוב רק ב־4 באוקטובר, והופתעה מכך. היועצים הסובייטים במצרים וסוריה סייעו להכנות הצבאיות למלחמה, אך לא דווח להם על מועד המלחמה והתוכנית. אסד כנראה סיפק לברית המועצות דיווח מפורט יותר על תוכנית המלחמה שלו. בתגובה למידע החליטה ברית המועצות ב־4 באוקטובר על פינוי משפחות היועצים הסובייטים ממצרים ומסוריה. הפינוי בוצע ב־5 באוקטובר בעיקר באמצעות מטוסים אך גם בעזרת ספינות. כמו כן, ניתנה הוראה לכלי השיט של השייטת הסובייטית לעזוב את הנמלים במצרים. יחידת ההאזנות 848 קלטה את המידע על פינוי חפוז של משפחות היועצים הסובייטים, ודיווחה על כך למחלקת המחקר באמ"ן. אנשי ענף 3, ענף המעצמות באמ"ן, טענו באפריל 1973 שלברית המועצות אין עניין ביוזמה צבאית ערבית, ושהסובייטים יכולים לנקוט מספר צעדים כדי להראות זאת, ביניהם הוצאת יחידות הצי מנמלי אלכסנדריה ופורט סעיד. אולם כאשר הגיע באוקטובר מידע על יציאת כלי השיט הסובייטיים, היססו באמ"ן מלהצביע עליו כעל סימן מעיד למלחמה, והעלו הסברים חלופיים, למשל קרע אפשרי בין ברית המועצות למצרים. ראש אמ"ן זעירא שנשאל בוועדת אגרנט על מידע לגבי יציאת הצי הסובייטי מנמלי מצרים ציין ש"זה היה סימן חריג, אבל לא חד־משמעותי על מלחמה". הוא טען שבאותו זמן העריכו שיייתכן שיש סכסוך בין הרוסים למצרים או שהרוסים חוששים שמתפתחת פה מלחמה.⁴⁵ סרן רבקה כץ, האחראית על המעקב אחר ציים זרים במודיעין חיל הים, הדגישה את המידע על יציאת כלי השיט הסובייטיים בדיונים ובנייר שיצא בבוקר ה־5 באוקטובר, ולדבריה ידעה שעומדת לפרוץ מלחמה.⁴⁶

⁴⁴ ועדת החקירה – מלחמת יום הכיפורים, דין וחשבון חלקי נוסף: הנמקות והשלמות לדוח החלקי מיום ט' בניסן תשל"ד (1 באפריל 1974) כרך ראשון, ירושלים, תשל"ד–1974 [להלן דוח ועדת אגרנט], עמ' 120–121.

⁴⁵ פסח מלובני, דגל אדום מעל המזרח התיכון (ישראל: הוצאת אפי מלצר, 2017), עמ' 263–277, 453–454; ברי יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 171–172, 290–293, 322–323; עדות ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, בפני ועדת אגרנט, ישיבות י"ז, י"ח, י"ט, 13 בדצמבר 1973, א"צ, עמ' 72–73; Victor Israelyan, *Inside the Kremlin during the Yom Kippur War* (The Pennsylvania State University Press, 1995): 1–19.

⁴⁶ ריאיון עם מרץ, שם; גלבו, "מודיעינים", עמ' 51; מפקדת חיל הים מחלקת מודיעינים בתיאום עם ענף 3 וענף 6, לקט מודיעין ימי צבאי מיידי 86/73, יציאת רוב יחידות הצי הסובייטי מנמלי מצרים, 5 באוקטובר 1973, א"צ תיק 272-383/1975.

בליל 5–6 באוקטובר סיפק אשרף מרואן, בפגישתו עם ראש המוסד צבי זמיר, את הידיעה המכריעה על כוונת סאדאת לצאת למלחמה ב־6 באוקטובר. באותה פגישה הוא גם סיפק מידע על העברת מטוסים אזרחיים וחלק מספינות חיל הים המצרי שהיו מיושנות ופגיעות מנמלי מצרים לנמל טוברוק בלוב 36 שעות לפני תחילת ההתקפה, כדי שלא יהיו מטרה לישראל. בעת הדיווח כמה משחתות וכלי שיט אחרים כבר הגיעו לטוברוק. מרואן הוא שתיאם את ההעברה עם שליט לוב מועמר קדאפי. המודיעין הישראלי ידע שאלה מהלכים מקדימים למלחמה. עוד דיווח מרואן שאין כוונה להנחית צבא מצרי מהים.⁴⁷

דיוני הערכת המודיעין לפני המלחמה

כאמור, שלו ציין את הדיון הפתוח לפני גיבוש ההערכה באמ"ן מחקר ואת שיתופם של מודיעין חיל האוויר ומודיעין חיל הים. בדיעבד כתב שלו בספרו על תהליך גיבוש ההערכה כך:

זאת הייתה השיטה בדרך כלל. ואולם בדיונים שהתקיימו על בסיס חומר מודיעין רגיש מאוד מבחינה ביטחונית, התכנס פורום מצומצם מאוד שכלל רק את שותפי הסוד. שותפי הסוד נקבעו בידי סוכנות האיסוף שהפעילה את המקור שממנו הגיע החומר הרגיש (המוסד, א"ג). בפועל נוצרה קבוצה קטנה של חוקרים שותפי סוד, שרכשו עדיפות בידע ונהנו ממעמד בכיר מזה של האחרים. מצב זה הביא לכך שלדעתם של ראשי הענפים הממונים על מצרים ועל המעצמות באזור וכן לדעתו של ראש ענף המחקר במודיעין חיל האוויר היה משקל נכבד לפני המלחמה, בחריצת ההערכה האם הנשיא סאדאת החליט לפתוח במלחמה.⁴⁸

שלו לא הזכיר את מודיעין חיל הים בקבוצה המצומצמת של שותפי הסוד, והם אכן לא שותפו בדיונים. שלו כתב עוד בספרו: "בראייה לאחור, הייתה בהיררכיה שנוצרה משום מגבלה שמנעה מקצינים וחוקרים שלא היו שותפי סוד מלהשתתף בדיונים חשובים ולהשמיע בהם דעות מנוגדות לדעות השליטות בדיונים אלה".⁴⁹ המעמד הבכיר של חוקרי אמ"ן ששותפו במידע ממקור הצמרת אשרף מרואן, ואולי גם ממקורות רגישים נוספים מסביר את המענה המבטל שנתנו לניסיונות מודיעין חיל הים, וגם של מפקד חיל הים להציג את המידע וההערכה שלהם שלפיה צפויה מלחמה.

קצינים אחרים באמ"ן ציינו תופעות של מידור ושל ביקורת על מי שהשמיע הערכה שונה שלפיה תיתכן מלחמה.⁵⁰ דוח אגרנט ציין תופעה של סתגלנות בתוך אמ"ן – גם אנשי מחקר בעלי הערכה עצמאית, סודאי וסא"ל יערי, ראש ענף סוריה באמ"ן, שהיו מודאגים יותר לגבי אפשרות

⁴⁷ יוסי מלמן, "הבוגד הנאמן שלנו", מוסף הארץ, 17 בינואר 2020, עמ' 16–26; נוסח הדיווח שהעביר זמיר מפי מרואן ראו מבט מל"מ, גיליון 82, אוקטובר 2018, עמ' 53–57.

⁴⁸ שלו, כישלון, עמ' 34.

⁴⁹ שלו, כישלון, עמ' 34. לפי עדותו של שלו, למודיעין חיל האוויר הייתה השפעה רבה בשל חשיבות יחסי הכוחות בין חיל האוויר הישראלי לחילות האוויר הערבים. שלו, כישלון, עמ' 27–28, 62.

⁵⁰ עדות סא"ל אביעזר יערי (ראש ענף סוריה באמ"ן) בוועדת אגרנט, ישיבות ל"א, ל"ה, ל"ח, א"צ, 27 בדצמבר 1973; עדות אלברט סודאי, שם; הרצאת אל"מ מיל' זוסיא קניאזר (ראש ענף ירדן באמ"ן לפני המלחמה) בפני קורס קמ"נים, זיזי קניאזר – ההתרעה בחטיבת המחקר במלחמת יום הכיפורים (קובץ וידאו)

מלחמה, לאחר שהציגו הערכה וזו נדחתה על ידי מחלקת המחקר, נעשו זהירים ונמנעו מלהציג הערכה חריגה באופן חד-משמעי.⁵¹ ייתכן שדפוס דומה התרחש גם אצל אנשי מודיעין חיל הים, אשר לאחר שהערכה שהציגו לגבי מוכנות הצי המצרי למלחמה נדחתה לקחו צעד לאחור.

בריאיון עם אבירם ברקאי מדצמבר 2013 נשאל ראש אמ"ן זעירא על הערכה שהעביר רמ"ח מודיעין חיל הים לונץ לגבי מוכנות הצי המצרי למלחמה. זעירא טען שאינו זוכר שיחה שבה לונץ אמר לו שהוא חולק על הערכת אמ"ן, או התרעה על מלחמה של מודיעין חיל הים. לונץ ציין בעדותו בוועדת אגרנט שהחליף מספר מילים עם ראש אמ"ן במסדרון.⁵² שלו טען בעדותו בוועדת אגרנט שאינו זוכר שמישהו מהמשתתפים בדיוני ההערכה אמר שזו מלחמה. הוא הזכיר רק את סודאי שרצה לדבר איתו.⁵³ סא"ל יונה בנדמן ראש ענף 6, ענף מצרים באמ"ן, נשאל על הידיעה לגבי המשחתות בוועדת אגרנט, והועלה בפניו שקצין המודיעין של חיל הים ציין שזה חריג. בנדמן טען שלונץ לא הצביע על זה בפורום מחק. ⁵⁴ לונץ ציין שהעלה את המידע החריג לגבי הזעקת אנשים להפלגה מתוכננת באמצעות סגנו, סא"ל מרץ, שהשתתף בדיונים באמ"ן וזה נפל, קרי, לא התקבל על ידי אמ"ן.⁵⁵ גלבוע כתב: "איך אפשר להסביר שבאותו יום חמישי עצמו, אומר לונץ בדיון אצל תא"ל אריה שלו, ראש המחקר באמ"ן, כי "נגמרו הסימנים המעידים למלחמה בחיל הים המצרי", ודברים אלה לא מקבלים ביטוי כתוב בחלק הימי בפרסום היומי האמ"ני".⁵⁶

ניתוח

בחלק זה ננתח מהם הגורמים שהשפיעו על כך שדווקא מודיעין חיל הים העריך שעומדת לפרוץ מלחמה, ועל האופן שבו נתקבלה ההערכה באמ"ן ובחיל הים.⁵⁷

הונאה שנחשפה

ראש אגף המבצעים המצרי הגנרל גמאסי ציין בזיכרונותיו מספר מהלכי הונאה שנקטו המצרים כדי להטעות את המודיעין הישראלי. לגבי הזירה הימית כתב שתואמה מראש יציאה של שתי

⁵¹ דוח ועדת אגרנט, עמ' 158–160.

⁵² אבירם ברקאי, משק כנפי הטעות, רמת השרון: המרכז למורשת המודיעין, 2014, עמ' 19–21; עדות לונץ, עמ' 34–35, 75.

⁵³ עדות שלו בוועדת אגרנט, 16 בדצמבר 1973, ישיבה כב, עמ' 5. בספרו התייחס שלו לטענה שהמודיעין לא התחשב בדעות שונות של חוקרים, הוא ציין את סגן סימ'טוב מפיקוד הדרום, אלברט סודאי ראש המדור המדיני בענף מצרים, סא"ל יוסי זעירא מ-848 ויואל בן פורת מפקד 848. לגבי שני האחרונים טען שלא הציגו הערכה שלפיה מדובר במלחמה. שלו, עמ' 233–235. שלו לא הזכיר את מודיעין חיל הים או את לונץ כמי שהציגו הערכה שלפיה מדובר במלחמה.

⁵⁴ עדות יונה בנדמן בוועדת אגרנט, 6 בינואר 1974, עמ' 65, 70–72.

⁵⁵ עדות לונץ, עמ' 20–26, 81.

⁵⁶ גלבוע, מודיעין'ים, עמ' 50–51.

⁵⁷ בר יוסף שניתח את כישלון אמ"ן הצביע על שורה של גורמים ארגוניים והדגיש את ההשפעה של גורמים פסיכולוגיים אישיותיים אצל כמה מבכירי אמ"ן. ראו בר יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 419–437.

משחתות לשיפוצים במדינה אסייתית ייחודית (הכוונה לפקיסטן), ושבדרכן יבקרו המשחתות בנמלי פורט סודאן שבסודאן ועדן בתימן. תוכנית המסע והביקורים הוכנה כך שהמשחתות יימצאו בבוקר ה־6 באוקטובר במיצרי באב אל-מנדב כדי שיוכלו לבצע את משימת חסימת המיצרים עם פרוץ המלחמה. למפקדי המשחתות ניתנו מעטפות חתומות, ובמהלך ההפלגה הם פתחו אותן וגילו שמשימתם היא לפגוע בקווי התחבורה הישראלית במיצרי באב אל-מנדב.⁵⁸

ידיעת זהב? – לפי לונץ, את כל הידיעות בזירה הימית פרט לאחת ניתן היה לפרש כמתאימות לתרגיל מצרי. הידיעה החריגה הייתה שלאחר שהתקבל דיווח על יציאה מתוכננת של שתי צוללות בליווי פריגטה מספאגה לשיפוף בפקיסטן, הגיעה ידיעה שאנשי צוות של הפריגטה הוזעקו בלילה כדי להגיע להפלגה. זה עורר חשד במודיעין חיל הים, אם הפלגת הכוח תוכננה מראש למה צריך להזעיק אנשי צוות. לונץ הדגיש בעדותו בוועדת אגרנט ובריאיון מאוחר יותר ידיעה זו כידיעה העיקרית, שהפריכה את תוכנית ההונאה שבנו המצרים בדבר תרגיל מתוכנן, והביאה אותו לומר למפקד חיל הים שמדובר במלחמה. מרץ, סגנו של לונץ, טען שהיו סימנים מעידים רבים למלחמה, והוא לא ייחס חשיבות מיוחדת דווקא לידיעה זו.⁵⁹

פוטנציאל התרעתו של הזירה הימית

לונץ אמר בריאיון בשנת 1995: "משום מה ברוב מלחמות ישראל ההתראה הגיעה דרך ים. כנראה שהפקודות המקדימות שחילות הים צריכים לנקוט קלות יותר לפענוח או יותר ארוכות במשך הזמן שלהן וגם במלחמה הזו הגענו להחלטה שעומדת לפרוץ מלחמה לפני שאר המערכת".⁶⁰ כפי שכבר הוזכר, כבר ב־30 במאי 1967, ערב מלחמת ששת הימים, הגיע מודיעין חיל הים למסקנה שחיל הים המצרי מוכן למלחמה. כיוון שכלי שיט, ספינות וצוללות, דורשים תחזוקה רבה ונמצאים לעיתים בשיפוצים או תחזוקה, יש צורך בהשמה כדי שכלי שיט יהיה מבצע. כמו כן, יש הכנות ארוכות לפני יציאה לים וצורך לצאת לים ולהגיע לאזור הפעולה לקראת מלחמה. סאדאת כתב בספרו ש"עשרה ימים לפני פרוץ המלחמה הפליגו יחידות הצי שלנו כדי לתפוס עמדות קרב. כל יחידת צי קיבלה הוראות במבצע במעטפות חתומות שאין לפתחן אלא לאחר שתתקבל מילת צופן מסוימת".⁶¹ הרמטכ"ל המצרי סעד אלדין אלשאזלי כתב בספרו על ה־1 באוקטובר:

אך מהלכנו האחרון באותו יום היה צעד שאין להשיבו. הצוללות שלנו נשלחו לעמדות הקרב המיועדות להן. מפקדיהן לא ידעו את משימתם: פקודותיהם החתומות לא היו אמורות להיפתח אלא שעות ספורות לפני שעת היש. אך אין נוהל בטוח לחלוטין מפני כל תקלה. הורינו לכלי השיט לקיים דממת אלחוט מוחלטת מרגע הפלגתם. לא היתה כל דרך לקרוא להם חזרה

⁵⁸ Mohamed Abdel Ghani El-Gamasy, *The October War: Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt* (Cairo: American University in Cairo, 1993): 136, 139, 195, 215–216, 222.

⁵⁹ עדות לונץ בוועדת אגרנט, עמ' 74–79; רן, ריאיון עם לונץ 22 ביוני 1995, עמ' 2; ריאיון עם מרץ, שם.

⁶⁰ רן, לונץ, 22 ביוני 1995, עמ' 1.

⁶¹ אנואר סאדאת, **סיפור חיי** (ירושלים: הוצאת עידינים, 1978), עמ' 186.

או לבטל את משימתם. אנשי הצוותים לא ידעו זאת, אך הפלגתם ציינה את ראשיתה של המלחמה.⁶²

קיים פער מסוים בלוח הזמנים, אך בשני הדיווחים הצי הוא שיצא ראשון למלחמה. מודיעין חיל הים זיהה הכנות להפלגה בסוף ספטמבר, הפלגת משחתות ב-1 באוקטובר והפלגת צוללות ופריגטה ב-2 באוקטובר.⁶³ לנוכח המאפיינים הייחודיים של הכנות הצי למלחמה מעקב אחר הזירה הימית עשוי להניב התרעה מוקדמת על מלחמה (איור 4).

איור 4: צוללת מסדרת רומיאו מהסוג שנמכר למצרים על ידי הסובייטים, והופעל במלחמת יום הכיפורים, לחסימת השיט בים האדום (מקור: מספן מודיעין, ויקיפדיה)

ההיבט הארגוני

קצין המודיעין של חיל הים כפוף מקצועית לראש אמ"ן ופיקודית למפקד חיל הים. לונץ העיד שמשעה שראש אמ"ן אלי זעירא קבע שהערכת אמ"ן היא שלא תהיה מלחמה, חש לונץ שאינו יכול לכתוב בניגוד לכך, ולכן מחק את המונח מלחמה ממסמכי מחמ"ן. נראה שלונץ לא פעל בנחישות לשכנע את בכירי אמ"ן בנכונות הערכתו. הוא התמקד בהעברת מידע והערכות למפקד חיל הים במטרה לשכנעו שמדובר במלחמה. מפקד חיל הים ציין שפגש את ראש אמ"ן במקרה, ודיבר איתו על הערכת לונץ, אך ראש אמ"ן דחה זאת, ותלם קיבל את דעתו. לאחר מכן, בעקבות הצטברות מידע נוסף, קיבל מפקד חיל הים את הערכת לונץ, ונערך למלחמה החל מבוקר ה-5 באוקטובר.⁶⁴

בדוח ועדת אגרנט נטען ש"קשה היה לגורמי מודיעין שמחוץ למחלקת המחקר להתווכח עימה ועם ראש אמ"ן על נכונות הערכותיה", מפני שאמ"ן הינו המרכז היחיד להערכת מודיעין צבאי במדינה, והוא המחליט למי יופץ חומר גולמי ואיזה חומר יופץ (פרט למקורות מסוימים של

⁶² פריק סעד אלדין אלשאזלי, **חציית התעלה** (תל אביב: הוצאת מערכות משרד הביטחון, 1987), עמ' 153.

⁶³ פעילות ציי ערב, עמ' 1-2; גואטה, פעילות חריגה, שם.

⁶⁴ עדות תלם בוועדת אגרנט, שם; תלם, "קרבות", עמ' 520-521; ריאיון עם תא"ל מיל' גבי נווה, רל"ש מפקד חיל הים בזמן המלחמה, כפר סבא, 28 ביולי 2022.

המוסד). לפי הוועדה: "כך השתלטה 'דעת אמ"ן' ודעת מחקר על כל זרועות המודיעין. למשל, כבר הוזכר לעיל שראש מחמ"ן-ים, אל"מ לונץ, הודאג מתנועות בלתי שגרתיות של חיל הים המצרי בים סוף, אבל לא יצא מזה כלום, כי חששותיו לא חדרו אל תוך מערכת המחקר של אמ"ן".⁶⁵

מודיעין חיל האוויר ומודיעין חיל הים מוזכרים פעמים רבות בנשימה אחת כשני גופי המודיעין שהם אוטונומיים במידה מסוימת מאמ"ן. אך ההבדל ביניהם ערב מלחמת יום הכיפורים היה שדווקא מודיעין חיל הים, שלא שותף באופן מלא במידע ממקורות רגישים ובדיונים מצומצמים, גיבש הערכה עצמאית ונכונה לגבי פרוץ מלחמה, ואילו מודיעין חיל האוויר שכן היה שותף מלא במידע ובדיונים תמך בהערכה המוטעית של אמ"ן.

בר יוסף, אשר שם דגש במחקרו על הממד האישי פסיכולוגי, הבחין בין מעריכים מונחי תאוריה דוגמת זעירא ובנדמן למעריכים מונחי נתונים כלונץ, קצין האג"מ של יחידה 848 סא"ל שבתי בריל ורע"ן סוריה יערי, אשר הגיעו למסקנות מקצועיות שונות, אך מעמדם המקצועי לא איפשר להם להשפיע בצורה מהותית על הערכת המודיעין הדומיננטית.⁶⁶ כאמור, מודיעין חיל הים הגיע כארגון להערכה לגבי מלחמה. לונץ בהיותו ראש הארגון, הציג הערכה זו לאמ"ן ולמפקד חיל הים, אך הגביל את עצמו, וניסה לתמרן בכתיבת ההערכות בשל כפיפותו המקצועית לראש אמ"ן.

פער בין הדברים שנאמרו בעל פה לגרסה הכתובה

גלבע ציין פער בלתי נתפס בין הדברים שנאמרו בעל פה מפי אנשי מודיעין חיל הים לדברים שנכתבו במסמכים.⁶⁷ כאמור, לונץ מנע מאנשיו לכתוב מלחמה באופן מפורש במסמכים, וניסה להעביר את המסר שמדובר במלחמה בלי להשתמש במילה עצמה.⁶⁸ סודאי טען בעדותו בוועדת אגרנט ש"חופש דעה בדיונים ישנו. אבל בכתב יש הקונצנזוס. אסור לכתוב דבר שהוא לא מקובל".⁶⁹ גישה זו של כתיבת "דעת המחקר" המבטאת את עמדת המערכת וחתימה לקונצנזוס מסבירה מדוע וכיצד מידע והערכות סותרות, דוגמת ההערכה של מודיעין חיל הים, רוככו או לא קיבלו ביטוי במסמכי המודיעין. פער זה איפשר לבכירי אמ"ן לטעון לאחר המלחמה, שאינם זוכרים שהיו אנשי מודיעין שהציגו הערכה שונה ומקשה על בחינת טענות אנשי מודיעין חיל הים, כמו גם גורמים נוספים, שלפיה הציגו הערכה שונה או העלו סימני שאלה בדיונים.

⁶⁵ דוח ועדת אגרנט, עמ' 160–161.

⁶⁶ בר יוסף, הצופה שנרדם, 434–435.

⁶⁷ גלבע, "מודיעין-ים", שם.

⁶⁸ עדות לונץ, עמ' 44.

⁶⁹ עדות סודאי, עמ' 7. ראו גם דברי רס"ן משה שמש אצל שלו, כישלון, עמ' 301.

הזירה הימית כזירה משנית

למרות שגם במלחמת סיני (1956) וגם במלחמת ששת הימים עלה עיקרית למלחמה (Casus belli) הייתה בזירה הימית, סגירת מיצרי טיראן לשיט ישראלי,⁷⁰ הזירה הימית נחשבה בצה"ל משנית ומודיעין חיל הים לא נתפס, ונראה שגם לא תפס את עצמו, כספק של מודיעין אסטרטגי.

גם בשנת 1973 הזירה הימית לא הייתה אמורה להיות מרכזית במלחמה עתידית, ואמ"ן עסק בעיקר באיום מצד חילות האוויר והיבשה של מצרים וסוריה. אך כן הייתה אפשרות של פעולות בזירה הימית עם פתיחת מלחמה, כולל פעולות התקפיות. לפי מחמוד פוזי, שר המלחמה המצרי, לאדמירל מחמוד פהמי, מפקד חיל הים המצרי עד לשנת 1972 היו תוכניות לפעולת אנשי קומנדו ימי נגד נמלי חיפה ואשדוד, שבוטלו על ידי סאדאת. כמו כן, הייתה תוכנית להנחתת כוחות מהים בחוף רומאני שהצבא המצרי התאמן לקראתה אך גם היא בוטלה. חיל הים הישראלי היה מודע לתוכנית הנחיתה, אך לא לביטולה, ופרס כוחות לקראתה.⁷¹

כאמור, סוכן הצמרת של המוסד, אשרף מרואן, סיפק באפריל 1973 מידע על כוונה לחסום את מיצרי באב אל-מנדב כחלק מתוכנית המלחמה. לחסימת המיצרים היה תפקיד חשוב בתוכנית המלחמה המצרית במטרה להפריך את הטיועון הישראלי לגבי שליטה בשארם א-שייח', המבטיחה את חופש השיט.⁷² יגאל ידון, הרמטכ"ל לשעבר וחבר ועדת אגרנט, עמד על הפוטנציאל ההרתעתי של המידע בזירה הימית. הוא ציין מידע מחודש מאי על מלחמה שלפיו שתי משחתות יחסמו את באב אל-מנדב, ושאל אם האזכור של משחתות אלה באוקטובר לא היה אמור לעורר את תשומת הלב של אנשי המחקר.⁷³ כמו כן, ביומיים שקדמו למלחמה התקבל מידע על יציאת כלי השיט הסובייטיים מנמלי מצרים וסוריה נוסף למידע על פינוי משפחות היועצים הסובייטיים במטוסים. למרות זאת, נראה שאמ"ן לא ייחס חשיבות רבה לסימנים מעידים למלחמה בזירה הימית.

הצי המצרי לא יוצא לבד למלחמה

במקום שהמידע ההרתעתי, הסימנים המעידים וההערכה של מודיעין חיל הים על אודות מוכנות הצי המצרי לצאת למלחמה ישמשו נימוק לבחינת ההערכה באמ"ן, שלפיה מדובר

⁷⁰ היו כמובן גורמים נוספים לשתי המלחמות. אודות סוגיית מיצרי טיראן ראו: שלו, כישלון, עמ' 38–41; מיכאל אורן, שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון (אור יהודה: דביר, 2004), עמ' 29–33, 112, 93–116.

⁷¹ פרקים מתוך ספרו של מחמוד פוזי – שר המלחמה של מצרים לשעבר – על מלחמת אוק' 73 פורסם בעיתון "אלשראע", לבנון, 080888 ועד 241088, פרסום מיוחד, חב' 23.04.89/843/013, מרכז משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה, אוניברסיטת תל-אביב; פסח מלובני, "התקיפה שהשיבה את הביטחון למצרים", מבט מל"מ, גיליון 82, אוקטובר 2018, עמ' 41. אודות הנחיתה ברומאני ראו אל"מ מיל' שלמה גואטה, מצרים הנחיתה הימית שלא התרחשה במלחמת אוקטובר 1973 מלחמת רמצ'אן, המרכז למלחמת יום הכיפורים, ספטמבר 2022.

⁷² בר יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 127–129; שמואל בר, מלחמת יום הכיפורים בעיני הערבים (תל אביב: הוצאת מערכות, 1986), עמ' 30–32, 70–71.

⁷³ שאלות ידון במסגרת עדות בנדמן, חלקים מדברי ידון מצונזרים וחסרים. עדות בנדמן, עמ' 70–72.

בתרגיל, והקונספציה אשר גרסה שלפי הערכת ההנהגה המצרית, מצרים אינה יכולה לצאת למלחמה, שימשה הקונספציה לשלילת המידע וההערכה של מודיעין חיל הים לגבי מלחמה.⁷⁴ תהליך דומה פעל כאשר נשלל המידע לגבי מוכנות הצבא הסורי למלחמה (לא הצי הסורי שלגביו לא היה מידע), בנימוק המתבסס על הקונספציה שלפיה מצרים אינה מוכנה למלחמה, וסוריה לא תצא למלחמה בלי מצרים.

השפעת הערכת מודיעין חיל הים על מוכנות חיל הים למלחמה

חיל הים אשר נכשל במלחמת ששת הימים עשה תהליך ארוך של בניין כוח, גיבוש תורת לחימה והכנה למלחמה הבאה. יחידותיו, במיוחד שייטת 13, אך גם הסטי"לים ונחתות, השתתפו במבצעים רבים במלחמת ההתשה ובזירת לבנון וצברו ניסיון קרבי וביטחון ביכולותיהם.⁷⁵ תהליך זה הציב את החיל ערב מלחמת יום הכיפורים ברמת מוכנות גבוהה ללא קשר להתרעה המודיעינית המיידית. נוסף לכך, חיל הים, בשונה מכוחות היבשה של צה"ל, אינו נסמך על מילואים ככוח לוחם, אלא בעיקר על כוח סדיר וגיוס מילואים בהיקף קטן בתפקידים טכניים חיוניים. גיוס כזה נערך בהיקף סלקטיבי ב־5 באוקטובר למרות שלא היה אישור לכך.⁷⁶ להתרעה שניתנה ב־30 בספטמבר על ידי מודיעין חיל הים הייתה תרומה בכך שגברה מודעות הפיקוד הבכיר לאפשרות שתפרוץ מלחמה. מפקד חיל הים העלה את רמת הכוננות בחיל ב־3 באוקטובר, אבל הוריד אותה ב־4 באוקטובר. תלם ציין בעדותו בוועדת אגרנט שהוא קיבל את דברי ראש אמ"ן, ושחיל הים לא עובד בחלל ריק, נמצא בתוך מסגרת (קרי צה"ל והמטכ"ל) ומשתדל לפעול בהתאם לה. תרגיל שביצעו הסטי"לים בליל ה־4 באוקטובר, ואשר תוכנן מראש, תרם גם הוא למוכנות. בעקבות המשך העברת מידע על ידי לונץ, בבוקר ה־5 באוקטובר ביקש מפקד חיל הים לבטל ביקור בחיפה, ולכנס ישיבה שניתנו בה הנחיות להתכונן למלחמה. לפי סא"ל יצחק דויד, רע"ן מבצעים בחיל הים בזמן המלחמה, ביומים שלפני המלחמה האווירה במפקדת חיל הים הייתה שהמלחמה בוודאי תפרוץ. ביום שישי בערב (ה־5 באוקטובר) טלפן דויד אישית לכל מפקדי היחידות והבסיסים בחיל הים, והסביר להם שמברק הכוננות הוא רציני, ומדובר בכוננות אמת למלחמה.⁷⁷

⁷⁴ תלם טען ב־1998 לגבי שיחתו עם זעירא לפני המלחמה: "כך אני מפענח את מה שאמר, תשמעו חיל הים זה גוף קטן. הסימנים המעידים שלכם, זה לא יכול להתקבל ע"י צה"ל". תלם, "קרבות", עמ' 520–521.

⁷⁵ חיים נדל, המעז מנצח: מבצעים מיוחדים ומשולבים של כוחות צה"ל בהטסה ובהשטה בין שתי המלחמות (בן שמן: מודן הוצאה לאור, 2015), עמ' 198–234.

⁷⁶ ריאיון עם גבי נווה, שם.

⁷⁷ עדות לונץ, עמ' 25–34; אלוף מיל בני תלם, קרבות הסטי"לים במלחמת יום הכיפורים בתוך בני מיכלסון (עורך), מלחמת יום הכיפורים: סמינר סוגיות בביטחון ישראל 1998, (רעות: א. מלצר הוצאה לאור 2013), עמ' 520–521; גלבו, "מודיעינים", עמ' 51; ריאיון טלפוני עם יצחק דויד, 29 באוגוסט 2022; ריאיון עם גבי נווה, שם.

סיכום

ערב מלחמת יום הכיפורים התמקד מודיעין חיל הים במעקב אחר סימנים מעידים למלחמה בצי המצרי, והגיע למסקנה שלפיה הצי המצרי מוכן למלחמה ואכן עלול לצאת למלחמה. הסימנים המעידים וההערכה של מודיעין חיל הים נדחו על ידי בכירי אמ"ן, אשר טענו שיש להם מידע נוסף המראה שפני מצרים לא למלחמה. לאור זאת, אל"מ לונץ, ראש מחלקת המודיעין של חיל הים נמנע ומנע מאנשיו לכתוב במפורש במסמכי המודיעין שהוציא הארגון התרעה על מלחמה, אך המשיך להעביר את המסר על מלחמה למפקד חיל הים. הייתה לכך, לצד מאפייניו הייחודיים של חיל הים, תרומה חשובה למוכנות החיל למלחמה.

לקח מרכזי ממלחמת יום הכיפורים היה הצורך בפלורליזם מחקרי, ארגונים שיעסקו במחקר ויספקו הערכה נוספת לאמ"ן, וכן חופש הבעת דעה לקצינים וחוקרים זוטרים. הניסיון של מודיעין חיל הים מסייע לחדד לקחים אלה. מרץ ציין במאמרו משנת 2013 שקציני מודיעין חיל הים היו מקצוענים, מה שאיפשר להם לגבש הערכה עצמאית, החורגת מהקונצנזוס, אך הם גם חונכו על משמעת וקבלת הערכות הממונים עליהם. לטענתו, לא הייתה נחישות מספקת להציג את ההערכה השונה של מודיעין חיל הים. זה לדבריו הלקח העיקרי מהמקרה של מודיעין חיל הים במלחמת יום הכיפורים.⁷⁸ השאלה כיצד ניתן ליצור איזון בין אוטונומיה ועצמאות של גופי מחקר, דוגמת מודיעין חיל הים מחד גיסא, לשיתוף שלהם באופן שיאפשר להערכות שונות לבוא לידי ביטוי והשפעה בקהילת המודיעין כולה, מאידך גיסא. המחקר העלה גם את העובדה שיציאת הצוללות והספינות לים הייתה המהלך הראשון במלחמת יום הכיפורים המדגיש את הפוטנציאל של הזירה הימית להתרעה על מלחמה, סוגיה שמצריכה מחקר נוסף, ובחינת השאלה: האם היא רלוונטית למול אויבים ואיומים, כגון איראן ושליחיה, שעמם מתמודדת ישראל כיום.

⁷⁸ מרץ, "מודיעין", עמ' 51.

כישלון נפוליאון בכיבוש ארץ ישראל: היבטים של אסטרטגיה ימית – אז ועכשיו

דני שגב ובני שפנייר

בשנת 1798 נחת הגנרל נפוליאון בונפרטה בראש כוח יבשתי גדול של כ-37,000 איש שהובל לאבוקיר סמוך לאלכסנדריה על ידי כוח ימי צרפתי. כעשרה חודשים מאוחר יותר, בסיום מסע כיבוש כושל, הוא נסוג בחיפזון ובהיחבא חזרה לצרפת, בתוך כך שהשאיר את צבאו מאחור במצרים. הפלישה התרחשה בעיצומה של המהפכה הצרפתית, שהייתה תקופת מאבק פנימי וחילופי שלטון בצרפת בין 1789 ל-1799.

מאמר זה מבקש לבחון כיצד ומדוע נכשל נפוליאון, ואילו השלכות ותובנות ניתן לגזור ממסעו לגבי מצבה הגאואסטרטגי של ישראל כיום. הטענה שאנו מבקשים לטעון היא ששורש כישלון של נפוליאון היה דווקא פעולת הצי הבריטי כנגד כוחותיו: הן בהשמדת צי הנחיתה, הן בתפיסת ספינותיו שניסו לתגבר ולתספק את כוחותיו בהתקדמותם צפונה בציר החוף, והן בסיוע הצי הבריטי לכוחות העות'מאניים הנצורים בעכו. כלומר, הגורם המכריע בכישלון מסע הכיבוש היבשתי של נפוליאון בארץ ישראל היה דווקא שליטה ימית מלאה של הצי הבריטי במזרח הים התיכון, והירתמותו לציים של העות'מאנים לסיכול פלישתו.

תחילה נציג מספר עקרונות הנוגעים למושג שליטה ימית, בהמשך נתאר את הרקע ההיסטורי למסעו של נפוליאון בארץ ישראל ואת כישלון ונדון בגורמים הנוגעים לאסטרטגיה ימית. בהמשך, נשווה את מצבה של ישראל כיום אל מול מצבו של נפוליאון אז – הדומה והשונה. מסקנתנו היא שגם נפוליאון במסעו בארץ ישראל וגם מדינת ישראל כיום תלויים באספקה האמורה להגיע בדרך הים, ולפיכך חייבים להבטיח שהמרחב הימי הזה יהיה בשליטתם. ננתח את יחסי הכוחות בין ישראל לאויביה בזירה הימית הצפונית, ונציג את הבנתנו לגבי התפיסה החדשה הנדרשת של השליטה הימית ומגבלותיה לאור לקחי העבר.

שליטה ימית

השליטה הימית נחקרה רבות במשך השנים על ידי אלפרד ת'ייר מָהָן (Alfred Thayer Mahan, 1840–1914), סר ג'וליאן קורבט (Julian Stafford Corbett, 1854–1922), אדמירל ראול קאסטה (Raoul Castex, 1878–1968), אדמירל וולפגנג וגנר (Wolfgang Wagner, 1875–1956) ורבים אחרים. ניתוח מרכיבי השליטה הימית מתמקד ביחסי הכוחות הימיים, באסטרטגיה הימית ובניתוח קרבות ימיים וכן בשילובים של כוחות ימיים בקרבות יבשתיים. בהיבטים של הנחתת כוחות, מצור ימי וסיוע ארטילרי ככוח מסייע ומשני למאמץ היבשתי. מספר מושגים מקובלים הם בעלי חשיבות לדיוננו:

- עוצמה ימית (Sea power): יכולתה של מדינה להשתמש בכוחה הצבאי בים לצרכיה, ולשלול יכולת זו מאויביה ומתחריה. בספרו *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783* שפורסם ב-1890 מגדיר מהן את מרכיבי העוצמה הימית במונחי צי ספינות

מלחמה, ספינות עזה, צי סוחר, בסיסים ימיים, כוח אדם מוכשר, וכיום אנו מוסיפים גם אווירייה רלוונטית ("Encyclopedia Britannica, "Sea Power").

- עליונות ימית (Command of the sea/Sea control/Mastery of the sea): יכולתה של מדינה באמצעות עוצמתה הימית להפעיל את כוחותיה הימיים ללא הפרעה, ולמנוע זאת מאויביה ומתחריה. עליונות ימית היא הרמה הגבוהה ביותר של שליטה ימית הניתנת להשגה (Corbett, 1911).
- שליטה ימית מקומית (Maritime superiority): רמת הדומיננטיות של כוח ימי אחד על כוח אחר שמאפשרת לו לפעול בזמן ובאזור מסוים, ובתוך כך מניעת התערבות של הכוח הנגדי (Corbett, 1911).
- לוחמה חופית (Littoral Warfare): מרחב לחימה בסמוך לחוף, כאשר הגדרת המרחק מן החוף הנחשב ל"סמוך" נתונה לדיון (Vego, 2015).

ג'וליאן קורבט, מחשובי ההוגים בתחום האסטרטגיה הימית, מגדיר שליטה ימית במונח Command of the Sea ומחלק אותו לשתי רמות.¹ הבחנה זו מאפשרת לדייק את אופי השליטה הימית שבה נדון במאמר זה: אנו מתייחסים לשליטה ימית מקומית (Local command) הנוגעת לאגן המזרחי של הים התיכון.

"שליטה כללית":

General command is secured when the enemy is no longer able to act dangerously against our line of passage and communication or to defend his own, or (in other words) when he is no longer able to interfere seriously with our trade or our military or diplomatic operations. This condition exists practically when the enemy is no longer able to send Squadrons to sea. (Corbett, 1911)

שליטה כללית מובטחת כאשר האויב אינו יכול לסכן את נתיבי השיט והתקשורת הימיים שלנו, או להגן על כוחותיו שלו, או במילים אחרות, כאשר הוא אינו יכול להפריע בצורה משמעותית לפעילות הסחר, המאמץ הצבאי או הדיפלומטי שלנו. מצב זה מתקיים למעשה כאשר האויב אינו יכול יותר לשלוח את כוחותיו לים.

או "שליטה מקומית":

Local command implies a state of things in which we are able to prevent the enemy from interfering with our passage and communication in one or more theatres of operation. Both local and general command may be (a) temporary; (b) permanent.

¹ שאול חורב, המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם (ישראל: המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה והוצאת מערכות, 2021), הערת שוליים מס' 77 בעמ' 150: "כדי לעשות הבחנה בין המושג Command of the Sea למושג Sea Control יכונה המונח הראשון 'השגת עליונות ימית' והשני 'שליטה ימית'".

שליטה מקומית מייצרת מצב בו אנו מסוגלים למנוע מהאויב לפגוע בנתיבי השיט והתקשורת הימיים שלנו בזירת פעולה אחת או יותר. הן שליטה כללית והן שליטה מקומית יכולות להיות (א) זמניות; (ב) קבועות.²

רקע היסטורי מדיני-אסטרטגי למסע נפוליאון למצרים וארץ ישראל

בריטניה וצרפת נלחמו זו בזו במאבקן על הדומיננטיות בעולם ועל הרחבת האימפריות שלהן. בשנת 1792, בעיצומה של המהפכה הצרפתית, קמו באירופה קואליציות שהתגבשו אל מול תוקפנותה של צרפת, ואל מול הסכנה שרעיונות המהפכה היוו מול משטריהן המלוכניים. בשנת 1796 נשלח הגנרל הצעיר נפוליאון בראש כוח כיבוש לצפון איטליה, הוא נחל הישגים מרשימים מול הממלכות המקומיות ומול האימפריה האוסטרית, וייסד רפובליקה עצמאית על פי עקרונות המהפכה בחסות צרפתית. כששב כמנצח עטור תהילה לצרפת מונה על ידי הדיקטטורט, הרשות המבצעת בצרפת המהפכנית, לפקד על ה-'Le Grande Armee', כוח צבאי חדשני המבוסס לראשונה על גיוס המוני שמנה כ-200,000 חיילים, והוצב על חוף תעלת למאנש בהכנות לפלישה לבריטניה.³ לאחר סדרת כישלונות ימיים נוכחה צרפת לדעת, כי לבריטניה שליטה ימית מובהקת, והתחוויר לה חוסר התוחלת שבפלישה לאי הבריטי בהיעדר שליטה ימית בתעלת למאנש וימיים הסובבים אותה, ולכן בוטלה תוכנית הפלישה, ועל נפוליאון וצבאו הוטלה המשימה לתקוף את בריטניה באמצעות פלישה למצרים כדי לחבל בסחר הבריטי עם המושבה החשובה ביותר שלה, הודו (גיחון, 2003).

מסע נפוליאון והסיבות לכישלונו בהיבט האסטרטגיה הימית

בדרכו למצרים כבש נפוליאון את האי מלטה אחרי קרב קצר ומשא ומתן עם מסדרי האבירים שאכלסו אותו. עם הגעת הצי לאבוקיר ללא שהתגלה על ידי הצי הבריטי, החל בהנחתת כוח משלוח של כ-37,000 איש ב-1 במאי 1798. לאחר כיבוש אלכסנדריה, קהיר ומצרים כולה, המשיך בתנועה צפונה בראש 12,000 מאנשיו לאורך חופי סיני דרך אל-עריש, עזה, יפו, פניס-הארץ ועד להטלת מצור על עכו. פלישת נפוליאון, שבאה לאחר הצלחותיו, הייתה אמורה להיות מסע כיבוש מוצלח ומהיר. נחיתתו בהפתעה בחופי מצרים הייתה התחלה טובה, כך גם הצלחותיו הראשוניות בקרבות היבשה במצרים ובארץ ישראל. ניצחונותיו על כוחות הממלכים והעות'מאנים נבעו מעליונותו בציד ובשיטות הלחימה המתקדמות שהביא מאירופה. תוכניתו של נפוליאון הייתה לכבוש את עכו, שנשלטה על ידי ג'זאר שליט עכו העות'מאני, להצטייד באוצרותיו ובאנשיו, כ-300,000 איש (בהם המיעוטים האתניים הדרוזים, המרונים והבדואים שהמתינו לתוצאות המצור בטרם יחליטו לאיזה צד להצטרף), לכבוש את דמשק, ולעלות משם לקונסטנטינופול (גיחון, שם).

נקודת הזמן המדויקת שבה החל כישלון המסע של נפוליאון הייתה בתאריך 1 באוגוסט 1798, כחודש אחרי הנחיתה באבוקיר. אז איתר כוח ימי בפיקודו של הורשיו נלסון את צי הנחיתה

² תרגום: תא"ל (בדימוס) ד"ר ישראל לשם.

³ במסגרת מלחמות אלה הונהג גיוס חובה המוני שהיה RMA (מהפכה בענייני צבא), ואיפשר, או גרר, את הצבאות האירופיים למערכות בקנה-מידה נרחב שלא היה מקובל עד אז.

הצרפתי העוגן במפרץ אבו־קיר והשמיד אותו. 'קרב אבו־קיר' תואם למשנתו של אלפרד ת'ייר מהן (Mahan, 1890) לחתירה לקרב מכריע (Decisive Battle), קרב שמובטחת בו למנצח שליטה ימית.

הקרב אכן הסתיים בניצחון מכריע של הצי הבריטי בפיקודו של נלסון. הצי הבריטי שמנה 14 ספינות קרב (13 בנות 74 תותחים, אחת בת 50 תותחים) נשאר במלוא כוחו, בעוד מהצי הצרפתי שמנה 13 ספינות קרב (אחת של 120 תותחים, 3 בנות 80 תותחים, 9 בנות 74 תותחים) וארבע פריגטות, הושמדו שלוש ספינות קרב ופריגטה אחת, ונלכדו תשע ספינות קרב. הצרפתים ספגו 1,700 הרוגים, 600 פצועים ו־3,000 נפלו בשבי, לעומת 218 הרוגים ו־677 פצועים בלבד לכוח הבריטי (שש, 1991). לאחר הקרב נותרו בידי הצרפתים במזרח הים התיכון רק ספינת קרב אחת ושלוש פריגטות. הצי הבריטי עזב לאחר הקרב והשאיר כוח קטן בפיקודו של תת־אדמירל סידיני סמית' שהוסמך כקומודור. לרשותו עמד צי של עשר ספינות, שתיים מהן ספינות הדגל שלו "תיזאוס" ו"טייגר", והאחרות היו ספינות קטנות יותר שנלקחו שלל מהצי הצרפתי. יחסי הכוחות הקנו שליטה ימית מובהקת לצי הבריטי. שליטה זו איפשרה שורה של פעולות ימיות שסיכלו את תוכניותיו של נפוליאון. מכאן ואילך, לאורך כל מסע הפלישה שמר הצי הבריטי על שליטתו באגן המזרחי של הים התיכון. שליטה זו נוצלה כדי לסייע לבעלי בריתו העות'מאנים להתמודד עם פלישת נפוליאון עד להכרעה במערכה.

השליטה הימית באה לידי ביטוי במספר אסטרטגיות ימיות שנקטו הבריטים:

4Anti-Access/Area Denial (A2/AD)

תת־אדמירל סידיני סמית' ניצל את השליטה בים כדי למנוע גישה של הכוחות הימיים הקטנים שעדיין עמדו לרשות נפוליאון בזירת המערכה. כך, ב־20 במארס 1799, לקראת תחילת המצור על עכו, הגיעו תשע סירות צרפתיות קטנות בליווי קורבטה אל סמוך לעכו, ועליהן תותחי־מצור כבדים אשר נשלחו בדרך הים כיוון שלא ניתן היה להובילם בדרך היבשה ממצרים. ספינת הקרב "טייגר" בפיקודו של סידיני סמית' לכדה את השיירה: שבע ספינות נכנעו, בעוד הקורבטה ושתי ספינות הצליחו להימלט. התותחים והתחמושת שנועדו להיות הארטילריה העיקרית בכיבוש עכו המבוצרת היטב, נפלו בידי הבריטים, והועברו לידי העות'מאנים הנצורים בעכו. הספינות שנלכדו הוצבו בשייטת הבריטית והגדילו את סדר כוחותיה. השפעת לכידת תותחי המצור הייתה מכרעת. בהיעדרם נאלץ נפוליאון להפיז את חומות עכו באמצעות תותחי־שדה קטנים אשר הוביל עימו במסעו ממצרים. עוצמת האש המוגבלת חייבה אותו לרכז את הניסיון לפריצת החומות בנקודה אחת, דבר שאיפשר למגיני העיר בסיוע חיילי־צי בריטים שהונחתו בנמל עכו לבנות חומה פנימית נוספת, וכך לסכל את פריצת כוחות נפוליאון לעיר (גיחון, שם).

⁴ Military capabilities used to prevent or constrain the deployment of opposing forces into a given Theater of operations and reduce their freedom of maneuver once in a theater. (Simon, 2017) מג"ש – מניעת גישה והגבלת יכולת הפעולה בשטח: הפעולות והיכולות שנועדו למנוע מכוח יריב להיכנס למרחב המבצעים ולהגביל את חופש פעולת היריב בתוך מרחב המבצעים. מקור: אל"מ (במיל") דביר פלג, מטריות, קשתות ובועות: שוחקי העליונות הצבאית של ישראל (מרכז דדו, 2020).

סיוע לכוחות היבשה

השליטה בים איפשרה סיוע באש לכוחות היבשה. הסיוע היה בנוי משני מרכיבים:

- סיוע ארטילרי: השליטה הימית איפשרה לבריטים לסייע באש מתותחי ספינות הקרב לבעלי בריתם העות'מאנים הנצורים בעכו. מספר ספינות ובראשן "תיזאוס" (74 תותחים) התמקמו צפונית לעכו, וחלקן בראשות "טייגר" (80 תותחים) מדרום לעיה. תותחי הספינות הופעלו באש צולבת כנגד צבא נפוליאון הצר על העיה. מדובר בכוח אש אדיר בהיקפו לאור מספר התותחים המסייעים (אורמן, 1983).
- סיוע על ידי נחיתת כוחות: נחתים בריטים (Marines) שהיו מוצבים על הספינות הבריטיות והונחתו מהספינות במל עכו סייעו בחיזוק ביצורי העיה, ערכו פשיטות קרקעיות על מתקני מצור צרפתיים, ובתקיפה המסיבית האחרונה של נפוליאון לאחר פריצת החומה החיצונית הם נטלו חלק בקרב ההגנה על העיר (אורמן, שם).

SLOC (Sea Lines of Communication)

השליטה בים איפשרה לבריטים לאבטח את נתיבי הים (Sea Lines Of Communication – SLOC). נתיבי הים היו הדרך היחידה שבה יכול היה נפוליאון לתחזק, לתספק ולתגבר את צבאו. מנגד, איפשרו נתיבי הים המאובטחים על ידי הבריטים לתגבר את מגיני עכו בלי צורך לחצות את חגורת המצור שהטיל נפוליאון על העיר מהצד היבשתי. שליטתם של הבריטים בים חסמה את יכולתם הלוגיסטית והקרבתית של הצרפתים הן במצרים, שם נשאר כוח הפלישה העיקרי, והן בעת המצור על עכו. שליטה זו איפשרה גם לעות'מאנים להביא כוחות תגבורת ואספקה מרודוס לעכו באבטחה ימית בריטית. בתקופת המצור על עכו הביאה השליטה הימית של הבריטים לכך שהנצורים העות'מאנים בעלי בריתם נהנו מאספקה של מזון, נשק ותחמושת, בעוד שהצרפתים הצרים על עכו נאלצו לקצוב את תחמושתם, וסבלו ממחסור תמידי באבק שריפה.

מצור (Blockade) על נמלים

האסטרטגיה של הצי הבריטי בים התיכון והשליטה הימית שהשיג כללה מצור מקומי על מוצא הנילוס שבו שהתה פלגה של שרידי הצי הצרפתי מקרב אבו־קיה. הכוח הצרפתי הצליח בשלב מסוים לחמוק מן המצור ולהנחית אספקה לכוחותיו של נפוליאון בעזה, אך מחמת המחסור העבירו אליו אף חלק מתותחי הספינות עצמן ואת מרבית התחמושת. פלגה זו נתפסה על ידי שייטת בריטית ב־18 ביוני 1799 כשנסוגה לכיוון נמל טולון. בכך תרמה טקטיקת המצור על הנמלים לשימור השליטה הימית הבריטית ולהשגת הישגים הן טקטיים והן אסטרטגיים.

תובנות מכישלון פלישת נפוליאון למדינת ישראל – אז ועכשיו

ניתן למצוא קווי דמיון בין המצב שנקלע אליו חיל הפלישה של נפוליאון במצרים ובארץ ישראל במאה ה־18 לבין מצבה הגאואסטרטגי של מדינת ישראל במאה ה־21:

- אותו חבל ארץ גאוגרפי: החוף המזרחי של הים התיכון מאזור עזה ועד עכו, והחופים הסמוכים.
- הכוח היבשתי נהנה מעליונות על אויביו בצידו, בארגון ובאמצעי שליטה וסיוע.
- הכוח היבשתי מוקף בישויות עוינות ומנותק מבחינה יבשתית ממקורות אספקה ותגבור.

רקע למצבה העכשווי של מדינת ישראל

מאז הקמת מדינת ישראל התבססה האסטרטגיה הימית שלה על השגת שליטה ימית של חיל הים בסיוע כוחות אוויר, כוחות לוחמה זעירה ומערך גילוי חופי. המאבק להשגת היעדים במרחב הימי היה בעיקרו כנגד ציי אויב במצרים, בסוריה ובלבנון, כנגד מערך הגנת החוף שלהן, וכנגד חדירות מן הים של ארגוני טרור שונים. אופי הלחימה, למעט במבצעים מיוחדים ובפעילות לאבטחת נתיבי השיט, היה של לוחמה חופית (Littoral warfare):

המונח לוחמה חופית (Littoral warfare) מתייחס לאזור הימי הנמצא בסמוך לחוף הים (מלטינית חופי – Littoral). לא קיימת הגדרה אחת מוסכמת לאזור הזה, אם כי צי ארצות הברית מתחם את האזור מחוף הים (Beach/shore) ועד עומק 60 מטרים (200 רגל). חלוקת הדעות לגבי ההגדרה הזאת, ויש הגורסים שההגדרה הנכונה צריכה להתחשב ביכולת הגילוי והנשק של הכוח הממוקם בחוף, ולפיה להרחיב את האזור הזה לטווח של עד 50 מיל (חורב, 2021).

בזירת הלוחמה החופית נהנתה ישראל משליטה ימית מובהקת. לא הייתה לה מגבלת פעולה מול חופי האויב, לא אל מול ציי המלחמה ולא אל מול המערך החופי.

בעקבות ההצלחה המבצעית של חיל הים במלחמת 1973 הושגה עליונות ימית אל מול ציי האויב, ושליטה ימית מקומית במקום שנדרש אל מול מערכי הגנת החוף שלו, שהיו מכווני גילוי וערוכים פחות לתקיפת מטרות בים, משימה שהייתה באחריות ציי האויב. אירוע אח"י חנית שנפגעה מירי טיל בשנת 2006 עורר זעזוע בחיל הים, והביא להבנה כי האיום על השליטה הימית אינו מצד ציי האויב בלבד, אלא גם ממערכי הגנת החוף שלו, ולא דווקא רק האיום המדינתי, אלא האיום האסימטרי מצד ארגוני הטרור, ובראשם חזבאללה ואיראן המשתמשת בו כשלוחה.⁵ ההצלחה, מנקודת הראות של האויב, גרמה לכך שמערך הגנת החוף שלו עובה בטילי חוף-ים מתקדמים, הן בכמות, הן באיכות והן במתודולוגיית ההפעלה שלהם. המערך החופי החמוש בטילי חוף-ים ובאמצעי גילוי בעזרת מכ"ם (מגלה כיוון ומרחק, RADAR) ומקורות איסוף נוספים מהווים מכשול לשליטה הימית של חיל הים הישראלי בזירה. נעמוד בקצרה על יכולות אלו בשל השפעתן הניכרת על האפשרות להשיג שליטה ימית מקומית בזירה, ובשל השוני המהותי ממצבו של נפוליאון, המהווה את ההשראה להשוואה.

⁵ לוחמה אסימטרית (Asymmetric Warfare) היא מצב שבו יש שוני מהותי בין הצדדים הלוחמים מבחינת הכוח הצבאי או הכלכלי (חורב, 2021), במקרה זה חזבאללה כארגון טרור לא-מדינתי המאורגן כמיליציה אל מול חיל הים של מדינת ישראל.

המערך הימי של החזבאללה הוא מוגבל, אך בלחימה בקרבת החוף יכול להיות אפקטיבי. המערך כולל כמה מאות לוחמים המוגדרים לוחמי עליות (Beeri, June 29, 2022).

מערך כלי טיס מוטס מרחוק (כטמ"ם) של החזבאללה נמצא בהתעצמות ופעיל גם במשימות ימיות, הן בהנחיה מרחוק, והן ככלי עצמאי עם פלטפורמה אינרציאלית החסין מפני לוחמת סייבר, ויעיל כנגד מטרת סטטיות.⁶ לכלים יכולות תצפית וככל הנראה גם יכולות 'תקיפת התאבדות' ואף שיגור חימוש. מספרם הכולל של כלי הטיס המונחים מרחוק לסוגיהם מוערך ביותר מ-2,000 (Beeri, July 3, 2022).

הכוחות הימיים של חזבאללה כוללים לוחמי קומנדו ימי מיומנים לפשיטה ימית באמצעות סירות, צלילה למרחקים ועומקים שונים, וכפי הנראה צוללות ננס לתובלה או לתקיפה. כמו כן מפעיל המערך הימי של חזבאללה סירות תקיפה.

מערך טילי חוף-ים כולל סוללות טילי C-802 לטווח של כ-65 מיל ימי. יעילותו הוכחה בפגיעה באח"י חנית בשנת 2006 שהוזכרה לעיל. ייתכן שברשותם גם "יאחונט", טיל על-קולי, 2.6 מאך, מתוצרת רוסית לטווח של עד כ-165 מיל ימי (Beeri, June 29, 2022).

לסיכום, כפי שאמר מפקד חיל הים בשנת 2018: "חזבאללה בנה את ספינת הטילים הטובה בעולם – יש לו הרבה טילים, והוא אינו יכול לטבוע" (אלוף אלי שרביט, מפקד חיל הים, ינואר 2018).⁷ אילו תובנות ניתן אם כן ללמוד מן הדומה ומן השונה בין מצבה העכשווי של מדינת ישראל למצבו של חיל המשלוח של נפוליאון מבחינת השפעת השליטה הימית על הקרב היבשתי?

Anti-Access/Area Denial (A2/AD)

אצל נפוליאון לא הייתה לצי הבריטי כל מגבלה בגישה לכל אזור במזרח הים התיכון. השליטה הימית המובהקת איפשרה לו להגיע לכל נקודה שראה לנכון לאורך חופי ישראל, למעט לטווחים קרובים מעכו הנמצאים בסיכון מתותחי השדה קצרי הטווח של נפוליאון.

כיום – מערך הגנת החוף של האויב בזירה הצפונית יוצר אזור מאויס שטווחיו נגזרים מטווחי הנשק וטווחי הגילוי שלו. בהינתן יכולות האויב הרי שכניסה לאזורים אלה של כוחות חיל הים כרוכה בסיכון רב לכוחות. אין מדובר בשלילה מוחלטת של היכולת לגשת לאזורים אלה לביצוע משימות, אך יש לתכנן זאת בהירות רבה ומתוך שילוב עם כוחות צה"ליים נוספים, והבנה שכל עוד יכולות האויב עומדות בעינין, גם אם נוטרלו לפרק זמן מסוים, הרי שהשליטה הימית המקומית שהושגה היא לזמן קצוב ולשטח מוגדר.

⁶ מתוך הרצאה של פרופ' יצחק בן-ישראל בקרית טבעון ב-7 ביולי 2022.

⁷ אלי רוטמן, "זו תהיה 'מלחמת לבנון השלישית': חיזבאללה התחמש באמצעים לפגיעה באסדות הגז", *יבנה השבת*, 3 בינואר 2018.

סיוע באש לכוחות היבשה

במהלך המערכה על עכו עגן הצי הבריטי את חלק מאוניות המערכה שלו מצפון ומדרום לעכו בעת התקפותיו של נפוליאון על העיר, מחוץ לטווח תותחי השדה שלו, וסייע באש מתותחי הספינות לכוחות העות'מאניים בעכו הנצורה כנגד הכוחות התוקפים.

כיום – סיוע באש לכוחות היבשה במסגרת לחימה רב־ממדית מחייב במרבית המקרים פעולה ימית בטווחים סמוכים לחוף. מתן סיוע משמעותי באש מחייב שימוש בכלי שיט גדולים הנושאים חימוש כבד יותר ורב יותר. בנתוני הזירה והאויב העכשוויים, עם פריסת טילי חוף-ים מתקדמים לאורך חופי האויב, הרי שפגיעות הכוח הימי רבה. היעדר שליטה ימית של חיל הים יפגע ביכולתו להעניק סיוע באש לכוחות היבשה, אלא אם ישיג שליטה כזו או לפחות שליטה ימית מקומית וזמנית.

הנחתת כוחות מהים (איגוף ימי)

ספינותיו של סידיני סמית' שביצעו מספר מבצעי נחיתה מוגבלים במהלך המערכה על עכו, יכלו לעשות זאת כיוון שתפיסת הקרנת עוצמה מן הים (Power Projection from the Sea)⁸ של בריטניה הייתה מהותית לאופן הפעלת כוחותיה הימיים, לרבות הצבה קבועה של כוחות נחתים על אוניות הקרב שלה. כמו כן, כיוון שהשליטה הימית הבריטית באזור הייתה מובהקת, הרי שהסכנה שמשקפה לכוחות הנוחתים, הן במהלך התנועה אל החוף והן הסכנה לספינות המשלחות, הייתה מזערית.

כיום – איגוף ימי באמצעות נחיתה מהים לצורך השגת יעדים ביבשה, אם כמאמץ העיקרי ואם כסיוע לכוחות יבשה אחרים, יכולת שניתן להגדירה כסוג של הקרנת עוצמה מן הים, היא קשה ומסוכנת לביצוע בהיעדר שליטה ימית, כמו זו שהייתה למשל בעת מבצעי נחיתה שביצעה ישראל:

בספטמבר 1969 התבצע מבצע "רביב", שבו שלוש נחתות העמיסו טנקים ונגמ"שים בחצי האי סיני (ראס סודר) והנחיתו אותם בחוף המערבי של מפרץ סואץ ... עוד קודם לכן ביצע חיל הים את מבצע "אסקורט" כדי להבטיח את השליטה הימית בזירה ולאבטח את השיט של הנחתות חסרות ההגנה. במלחמת שלום הגליל (מלחמת לבנון הראשונה) הייתה לחיל הים שליטה ימית והנחיתה בחוף לא הייתה כנגד אויב משמעותי... מכל הדוגמאות ההיסטוריות הללו עולה כי השליטה הימית היא תנאי מינימלי לביצוע איגוף ימי ונחיתה מהים. כוח פשיטה אמפיבי נושא על סיפוניו משא יקר ערך ובעל חשיבות עצומה ומצד שני אין לו יכולת משמעותית להגן על המטען הזה (שפנייה, 2022).

אבטחת (Sea Lines Of Communication) SLOC

צבאו של נפוליאון במצרים ובארץ ישראל היה תלוי לחלוטין בתגבורת מצרפת בדרך הים. בהינתן שליטה ימית בריטית נחסמו נתיבי השיט באופן הרמטי כמעט, ונפוליאון לא הצליח

⁸ הקרנת עוצמה מן הים מוגדרת כיכולתה של מדינה לפרוס כוחות מן הים בטרטוריות שמחוצה לה ולתחזק אותן (USA Dictionary of Military Terms, 2013).

לתגבר את כוחותיו וסבל משחיקה הנובעת הן מחללי קרבות והן ממתים מהמגפה שתקפה את צבאו עקב תנאי ההיגיינה הירודים באזור ומקורות המים המזוהמים. מבחינת האספקה נאלץ נפוליאון להסתמך על האספקה המקורית שהביא איתו, ועל מה שיכול היה לרכוש או להחרים מהתושבים המקומיים. מכיוון היבשה היה צבאו של נפוליאון מוקף בטריטוריות הנשלטות או תומכות באויביו העות'מאנים כך שגם דרך זו הייתה חסומה.

כיום – ישראל, בהיותה 'מדינת אי', נשענת בשיעור של כ-98% במונחי משקל ו-65% במונחים כספיים על תובלה ימית (גונן, 2021). הן האספקה הצבאית והן האזרחית חשופות לתרחיש שבו יותקפו נתיבי השיט בים התיכון בסמוך לנמלי ישראל באמצעות טילי חוף-ים המשוגרים משטח אויב לעבר ספינות סוחר בסמוך לחוף, ובשטחי עגינה והמתנה לכניסה לנמלים. בהיעדר שליטה ימית התרחיש של מגבלות על השיט לישראל הוא תרחיש ריאלי ומעורר דאגה.

מצור (Blockade) על נמלים

אז – לו הייתה לנפוליאון בזמנו שליטה ימית, הרי שהיה ביכולתו לצור על נמלה של עכו בד בבד עם המצור היבשתי שהטיל עליה, ולמנוע ממנה את האספקה השוטפת, לרבות תגבורות מהאי רודוס שסופקו לה על ידי הצי הבריטי ובחסותו. מסורתית, מצור על נמלים מבוצע על ידי כוחות ימיים המונעים כניסה ויציאה מנמלי אויב.

כיום – התפתחות טילי חוף-ים מאפשרת, בנתונים גאוגרפיים מתאימים, מצור שלא באמצעות כוחות ימיים. כך, אין זה מן הנמנע שנמלי חיפה ואף נמלי אשדוד ורציף הפחם בחדרה ייקלעו למצור בפועל, כיוון שמרחבי העגינה והרציפים יהיו מטווחים על ידי טח"י (טילי חוף-ים) בזמן שהם חשופים לתצפיות מודיעין קרבי של האויב מכיוון היבשה שיכולות לשמש לתזמון והכוונת ירי אויב. איננו דנים במאמר זה בהיבטי סייבר בתקיפת נמלים, אך חסימתם בפועל על ידי הפעלת טילי חוף-ים בזירה הצפונית היא איום מהותי, העלול לשלול מישראל חלק ניכר מייבוא הסחורות, גם אם נמל אילת ימשיך לפעול (גונן, 2021).

פגיעה/הגנה בנכסים אסטרטגיים בים

נושא נוסף, שלגביו אין אפשרות לבצע השוואה מול מקרה הבוחן של השפעת השליטה הימית על תוצאות פלישת נפוליאון, אבל הוא חשוב לדיון במצבה של ישראל כיום, הוא העובדה כי מול חופי ישראל פועלות, נכון לנובמבר 2022, מספר אסדות/פלטפורמות נייחות כחלק ממערך חיפוש הגז בקרקעית הים, הפקתו והובלתו, ומתוכננים להתווסף מתקני הנזלה וגיזוז. פגיעה באחת או יותר מפלטפורמות אלה ובפלטפורמות עתידיות עלולה לסכן את הביטחון האנרגטי של מדינת ישראל, ליצור מפגע זיהום סביבתי חמור ולפגוע בתדמיתה של המדינה ככזו המסוגלת להגן על ריבונותה, על המשמעותיות הכרוכות בכך מבחינת כוח ההרתעה של המדינה. נכסים כאלה לא היו לא לבריטים, לא לצרפתים ולא לעות'מאנים בתקופה שבה עוסק מאמר זה, ולכן מן הנמנע לערוך השוואה. אולם ברור כי הגנה על אותם נכסים מחייבת רמת שליטה ימית מוגברת שאינה מוגבלת בזמן, אך מוגבלת במקום, כלומר הגנה על הנכסים עצמם:

היכולת לממש את כלל ההזדמנויות בתווך הימי מותנית ביכולת להשיג ולשמר עליונות בתווך הימי. בזרוע הים הישראלית מוגדרת העליונות הימית כחופש הפעולה של כלי השיט לביצוע משימותיהם לצורך מימוש מטרות המלחמה, תוך פגיעה במערכי האויב. העליונות הימית היא אמצעי המשרת תכלית, ולא תכלית בפני עצמה (סלמה, 2020).

יש לציין כי הגדרה זו של מפקד חיל הים באותה עת אינה תואמת בהכרח את האבחנות האקדמיות בין עליונות ימית לשליטה ימית על רמותיה השונות, אך משמעות דבריו מובנת וברורה: 'עליונות ימית' במובן של 'שליטה ימית מקומית'.

דיון ומסקנות

הגורם המכריע לתבוסת נפוליאון היה השליטה הימית של הבריטים במזרח הים התיכון. השילוב של שליטה בקווי האספקה הימיים, מניעת גישה מהאויב בדרך הים, מצור ימי, הסיוע באש לכוחות היבשה, הנחתת כוחות ופשיטות מהים – כל אלה נבעו מהשליטה הימית הבריטית המוחלטת באגן המזרחי של הים התיכון. מצבה של מדינת ישראל לחופיו של הים התיכון ותלותה בהם כמקור האספקה המרכזי שלה דומה מהותית למצבו של חיל המשלוח של נפוליאון. אולם בשונה ממצבו, הופעת טילי חוף-ים וכלי טיס מונחים מרחוק בזירת הלחימה של מדינת ישראל במזרח הים התיכון, שהיא במהותה לוחמה חופית (Littoral Warfare), מהווה איום אמיתי ומוחשי על האפשרות להשגת שליטה ימית, או אף שליטה ימית מקומית על ידי כלי שיט לבדם.

הדרך להתגבר על המערך החופי מחייבת חשיבה שונה מן הדרך המסורתית של מדינת ישראל להשגת שליטה ימית באמצעות חיל הים. מדובר באסטרטגיית הקרב הרב־ממדי. כלומר, כדי להשיג שליטה ימית יש להכריע את יכולותיו של האויב, וניתן לעשות זאת רק בשילוב של לחימת ים-חוף, אוויר-חוף, לוחמת סייבר תומכת, מערך מודיעין ושליטה רב־זרועי. אסטרטגיה כזאת אינה יכולה להיסמך כבעבר רק על כוחות ימיים, אלא מחייבת פעולה להתאמת כוחה הימי והכולל של מדינת ישראל להשגת שליטה ימית על ידי אלה:

- התאמת חימוש כלי השיט לתקיפת מטרות יבשה המאיימות על שליטה זו.
- התאמת החימוש ההגנתי של כלי השיט מפני האיומים החדשים מכיוון החוף.
- הטמעה מתודולוגית ואופרטיבית של יכולת רב־ממדית ורב־זרועית לגילוי מטרות יבשתיות ותקיפתן לרבות בעת הצורך לצורך הנחתת כוחות להקרנת עוצמה מן הים.
- הקמת מנגנון פיקוד ושליטה המתאים לתפיסת השילוביות הרב־ממדית בכלל, ובהקשר של תקיפת מטרות יבשתיות בפרט.

כך, לקראת עימות עתידי בחזית הצפון, תוכל מדינת ישראל לקיים שליטה ימית מקומית מספקת, במתכונת שונה מן העבר, באופן שיאפשר לה להבטיח את חופש התנועה הימית מישראל ואליה, יאפשר לה לסייע לכוחות היבשה באש ובהנחתת כוחות, לצמצם את יכולת האויב לאיים על הנכסים האסטרטגיים, ולהבטיח את הניצחון בקרב היבשתי – אותו ניצחון שנשלל מנפוליאון בשנת 1799 בשל היעדר שליטה ימית.

מקורות

- אורמן, דן (1983). "מצור נפוליאון על עכו". קרדום, חוברת 24–25, עמ' 47–53.
- גון, אהוד (2021). *חופש השיט הישראלי – החופש לסחור*. המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- גיחון, מרדכי (2003). *נפוליאון בארץ ישראל*. אפי מלצר.
- חורב, שאול (2021). *המרחב הימי, אסטרטגיה ימית ומה שביניהם*. המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- סער סלמה, דוד (אוקטובר 2020). *עליונות ימית: מרכיב הכרחי בלוחמה רב־ממדית*. מרכז דדו, תל אביב.
- רוטמן, אלי (3 בינואר 2018). "זו תהיה 'מלחמת לבנון השלישית': חיזבאללה התחמש באמצעים לפגיעה באסדות הגז", *כיכר השבת*.
- שפנייר, בנימין (2022, טרם פורסם). *אתגרי האיגוף הימי והנחיתה מהים*. המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה.
- שש, מאיר (1991). *המערכה על הימים – תולדות העוצמה הימית*. משרד הביטחון, ההוצאה לאור.
- Beeri, Tal (July 3, 2022). *UAV Models and Drones in Hezbollah's Service and Their Public Appearances in the Arena*. Alma Research and Education Center, Tefen, Israel.
- Beeri, Tal (June 29, 2022). *Hezbollah – The Naval Unit has been put on Alert and Poses a Military Threat on the Maritime Front*. Alma Research and Education Center, Tefen, Israel.
- Britannica. "[Sea power](#)". July 14, 2016.
- Corbett, Julian Stafford (1988 [1911]). *Some Principles of Maritime Strategy*. USA, Classics of Sea Power series, U.S. Naval Institute Press.
- US Department of Defense (2013). *Dictionary of Military Terms*. New York: Skyhorse Publishing.
- Mahan, A. Thayer (2010 [1890]). *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mahan, A. Thayer (2010 [1893]). *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793–1812*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackinder, H. J. (1904). "The Geographical Pivot of History". *The Geographical Journal*, 23(4), 421–437.
- Simon, Luis (January 4, 2017). [Demystifying the A2/AD buzz](#). *War on the Rocks*. .
- Vego, Milan (2015). "On Littoral Warfare". *Naval War College Review*, 68(2), 30–68.

